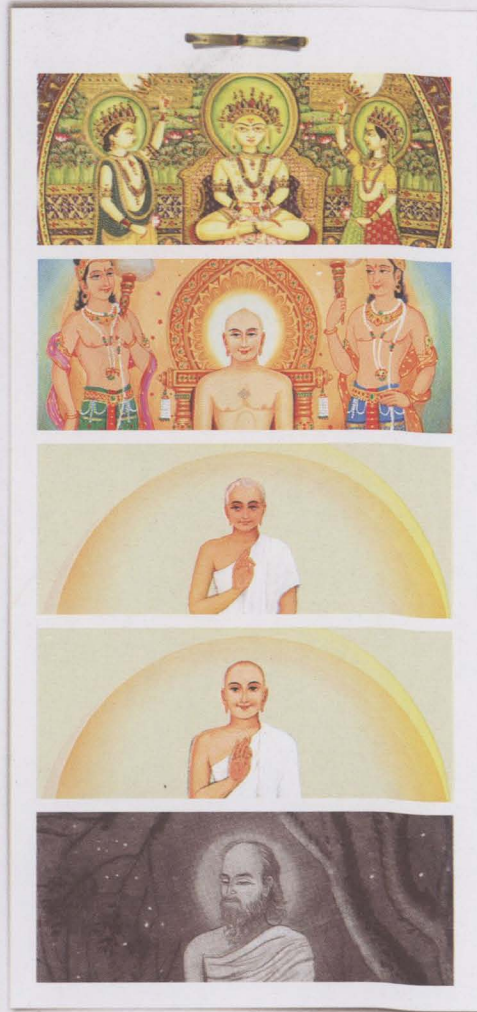

આનંદઘનની આત્મોન્મુલિ

૧

112000

णमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

श्री प्रेम-भुवनभानु-पद्म-जयधोषसूरिसद्गुरुभ्यो नमः

श्री भुवनभानुसूरि जन्मशताब्दीअे नवलुं नजराणुं - ७७

अलगारी अवधूत श्री आनंदघनञ्जु महाराज प्रणीत पद्य पर परिशीलन

आनंदघननी आत्मानुभूति

(प्रथम पद्य)

॥ परिशीलनकार ॥

प्राचीन श्रुतोद्धारक प. पू. आचार्यदेव श्रीमद्विजय हेमचन्द्रसूरीश्वरञ्जु महाराजाना शिष्य

प. पू. आचार्यदेव श्रीमद्विजय कल्याणबोधिसूरीश्वरञ्जु महाराज

॥ प्रकाशक : श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट ॥

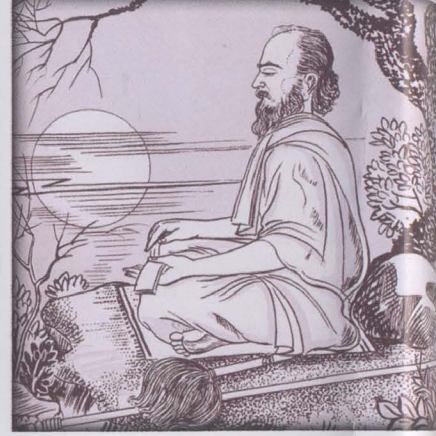

પુસ્તકનું નામ : આનંદધનની આત્માનુભૂતિ

મૂળ કૃતિ : અલગારી અવધૂત પ. પૂ. આનંદધનજી મહારાજ પ્રણીત પ્રથમ આધ્યાત્મિક પદ

વિષય : આત્મજાગૃતિ

વિશેષતા : આધ્યાત્મિક આનંદની પ્રાપ્તિ માટે, આત્માનુભૂતિની દિશામાં પ્રગતિ કરવા માટે,
સુખ-શાંતિ-સમાધિની પરિણતિ માટે એક પરિશીલનીય પ્રબંધ

વિ. સં. ૨૦૬૭ • પ્રતિ : ૨૦૦૦ • મૂલ્ય : ૧૦૦/-

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

- 1) શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ, શ્રી ચંદ્રકુમારભાઈ જરીવાલા .. દુ.નં.6, બદ્રિકેશ્વર સોસાયટી, મરીન ડ્રાઈવ ઈ રોડ, મુંબઈ-400 002. ફોન : 22818390, Email : devanshjarivala@gmail.com
- 2) શ્રી અક્ષયભાઈ શાહ .. 506, પદ્મ એપાર્ટ, જૈન મંદિર કે સામને, સર્વોદયનગર, મુલુંડ (પ.). મો. : 9594555505, Email : jinshasan108@gmail.com
- 3) શ્રી બાબુભાઈ સરેમલજી બેડાવાળા .. સિદ્ધાયલ બંગ્લોડ, સેન્ટ એન હાઈસ્કૂલ પાસે, હીરા જૈન સોસાયટી, સાબરમતી, અમદાવાદ-5. મો.: 9426585904, Email : ahoshrut.bs@gmail.com
- 4) શ્રી મેહુલ જે. વારૈયા .. 401, પાર્શ્વનાથ એપાર્ટમેન્ટ, હનુમાન ચાર રસ્તા, સ્ટેટ બેંક ની ઉપર, ગોપીપુરા, સુરત-395 001. મો. : 9374717779, Email : mehuljvaraiya@gmail.com
- 5) શ્રી દિનેશભાઈ જૈન .. રૂમ નં.૮, પહેલે માળે, ૯, મલ્હાર રાવ વાડી, દાદીશેઠ અગિયારી લેન, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ-400 002. મો.: 7738500031
- 6) પરેશભાઈ શાહ .. A/202, શિવકૃપા, લક્ષ્મીનારાયણ મંદિરની સામે, મથુરાદાસ રોડ, કાંદિવલી (પ.), મુંબઈ - 400 062. મો. 9820017030
- 7) મલ્ટી ગ્રાફિક્સ .. 18, Khotachi Wadi, Vardhaman Bldg., 3rd Floor, V. P. Road, Prathana Samaj, Mumbai - 4. Ph.: 23873222 / 23884222. E-mail : support@multygraphics.com

Design & Printed by : **MULTY GRAPHICS**... www.multygraphics.com

(c) Copyright held by Publisher & Author under Indian copyright act, 1957. <http://copyright.govt.in/documents/copyright rules 1957.pdf>

जिन मन्दिर-जल मन्दिर-जीव मन्दिर का पुण्य प्रयाग अर्थात्
पावापुरी तीर्थ-जीवमैत्रीधाम

SPONSOR (सुदृढ सहयोगी)

विश्वविख्यात श्री पावापुरी तीर्थ-जीवमैत्री धाम निर्माता
श्री डे. पी. संघवी परिवार...

K. P. SANGHVI GROUP

Entitled Entities

K. P. Sanghvi & Sons

Sumatinath Enterprises

K. P. Sanghvi International Limited

KP Jewels Private Limited

Seratreak Investment Private Limited

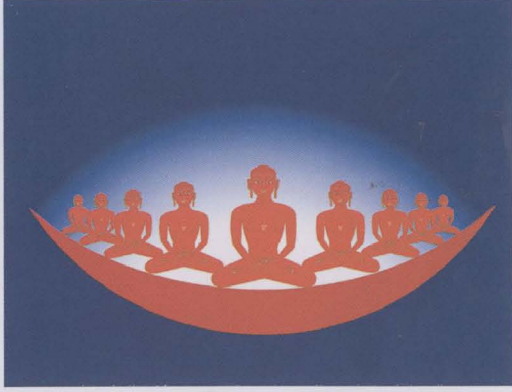
K. P. Sanghvi Capital Services Private Limited

K. P. Sanghvi Infrastructure Private Limited

KP Fabrics

Fine Fabrics

King Empex

શામંત્રણામ્.. આનંદયાત્રાણું..

જીવન્મુક્તિના આનંદથી મુક્તિના પરમાનંદ સુધીની

એક આનંદયાત્રા..

અનાસક્તભાવના આવિર્ભાવથી

અનાકાર પદના પ્રાકટ્ય સુધીની

એક અધ્યાત્મયાત્રા..

પૂર્ણત્વની પ્રતીતિથી સંપૂર્ણત્વની પરિણતિ સુધીની

એક અનુભૂતિયાત્રા.. એટલે જ

આનંદઘનની આત્માનુભૂતિ પદ-પરિશીલન શૃંખલા.

આ શૃંખલા વિભાવોની શૃંખલાને તોડીને

સ્વભાવસુખની પ્રાપ્તિ કરાવે,

આનંદઘનની અનેક જ્યોતિઓ પ્રગટાવે,

સ્વરૂપરમણતાની સમાધિને શાશ્વત બનાવે,

એ જ શુભાભિલાષા સહ.

- આ. કલ્યાણબોધિસૂરિના ધર્મલાલ

કયા સોવે ઊઠ જાગ બાઝ રે,

કયા સોવે ઊઠ જાગ બાઝ રે,

અંજલિ જલ જ્યું આયુ ઘટત હૈ

દેત પહોરિયા ઘરિય ઘાઝ રે...

કયા સોવે ઊઠ જાગ બાઝ રે...૧

ઈંદ ચંદ નાગિંદ મુનિ ચલે

કોળ રાજાપતિ સાહ રાઝ રે,

ભમત ભમત ભવજલધિ પાય કે

ભગવંત ભજન બિન ભાવ નાઝ રે...૨

કયા સોવે ઊઠ જાગ બાઝ રે...

કહા વિલંબ કરે અબ બાઝ રે,

તરી ભવજલનિધિ પાર પાઝ રે,

આનંદઘન ચેતનમય મૂરતિ,

શુદ્ધ નિરંજન દેવ ધ્યાઝ રે...૩

કયા સોવે ઊઠ જાગ બાઝ રે...

Awake
Aware
Away

waking up is wealth

क्या सोवे उठ जाग बाउ रे,
क्या सोवे उठ जाग बाउ रे,
अंजलि जल ज्युं आयु घटत है
देत पहोरिया घरिय घाउ रे...

क्या सोवे उठ जाग बाउ रे...?

Oh ! Still are you sleeping???

Sleeping is *Suicide...*

you

મૂર્ખ ! તું શું સૂઈ રહ્યો છે? ઉઠ, જાગૃત થા. હાથની અંજલિમાં જેમ પાણી ઘટતું જાય, તેમ આયુષ્ય ઘટે છે. પહેરગીર ઘડિયાળને ઘા મારે છે. ॥૧॥

(બાઉ = મૂર્ખ/પાગલ, દેત = મારે છે, પહોરિયા = પહેરેગીર, ઘરિય = ઘડિયાળને, ઘાઉ = ઘા, પ્રહાર.)

મધરાતનો સમય હતો. એકા એકસુસવાટા કરતો પવન ફૂંકાયો. વૃક્ષોની ડાળીઓમાં ઘર્ષણ થયું. તણખા ઝર્યા. આગ ફાટી નીકળી. જોત જોતામાં આખું વૃક્ષ બળવા લાગ્યું... બીજું વૃક્ષ... ત્રીજું વૃક્ષ... બરાબર એની પાસે જ એક કુટિર હતી. આગ અને પવન બેનો જબરો યોગ થયો હતો. કુટિર પણ ઝપટમાં આવી ગઈ. ખૂબ ઝડપથી આગ પ્રસરવા લાગી. એ કુટિરની અંદર વયો વય એક યુવાન સૂતો હતો. એને તો આ આગની કાંઈ જાણ જ ન હતી. આગની જ્વાળાઓ ઉંચે ઉંચે જઈ રહી હતી. ધુમાડાના ગોટે ગોટા પ્રસરી રહ્યા હતા.

અંધારી રાત... જ્વાળાઓના લબકારા... ધુમાડાઓથી સર્જાયેલી વધુ ભયાનકતા... આ બધાની વચ્ચે પેલો યુવાન ઘસઘસાટ ઊંઘી રહ્યો હતો. એકાએક કોઈએ છલાંગ લગાવીને એની કુટિરમાં પ્રવેશ કર્યો. ‘એ મૂર્ખ !’ તેની આ ગર્જનાથી યુવાન સફાળો જાગી ગયો એટલું જ નહીં. તેના સાડા ત્રણ કરોડ રોમ રણઝણી ઉઠ્યા. હજી એ કાંઈ સમજ્યો ન હતો, ત્યાં તો પેલા આગંતુકે એને હલબલાવી નાખ્યો...

‘મૂર્ખ ! તું સૂવે છે શું ? ઉઠ... જાગ... જરા આ પરિસ્થિતિ તો જો...’

એ હતો એનો મિત્ર. આગળની ઘટના કહેવાની કોઈ જરૂર નથી. અલગારી અવધૂત આનંદઘન એક કલ્યાણમિત્રની ‘રુ’એ આપણને આ જ વાત કહે છે.

क्या सोवे उठ जाग बाउ रे...

અનાદિ કાળથી આત્મા મોહનિદ્રામાં ઘસઘસાટ સૂઈ રહ્યો છે. રાગ-દ્વેષની ડાળીઓમાં ઘર્ષણ થયું છે. સંકલિષ્ટ અધ્યવસાયોના તણખા ઝર્યા છે. તેમાંથી કર્મોનો દાવાનળ ફાટી નીકળ્યો છે. મિથ્યાત્વનો પવન આ આગને વધુ ને વધુ પ્રસરાવી રહ્યો છે. આત્માની કુટિર ભડકે બળી રહી છે. આવા સમયે જે સૂઈ રહે, તેના પર દુર્જનો હસે... સજ્જનો રડે... ને કલ્યાણમિત્ર હોય એ સિંહગર્જના કરીને એને જાગૃત કરે.

કદાચ પ્રશ્ન થાય કે એક યોગીશ્વર જેવા શિષ્ટ પુરુષ ‘મૂર્ખ !’ એવું સંબોધન કરે એ ઉચિત છે? આના જવાબમાં એક પ્રસંગ જોઈએ.

ત્રણ પ્રોફેસરો હતાં. તેમની પત્નીઓ પરસ્પર સખી હતી. એક વાર તે ત્રણ ભેગી થઈ. એક કહે, “મારા પતિ બહુ ભૂલકણા. એક વાર તો કોલેજથી પાછા જ ન આવ્યા. હું બે કલાક સુધી ફોનો કરી કરીને થાકી. પછી માંડ માંડ પાછળના ટાવરમાંથી મળી આવ્યા. એ પોતાનું ઘર જ ભૂલી ગયા હતા, ને જ્યાં-ત્યાં ભટકતા હતાં.”

બીજી કહે, “આ તો કાંઈ નથી. મારા પતિ તો એક વાર ઓવરકોટ ભૂલી ગયા હતાં. હું કોટ લઈને તેમની પાછળ પાછળ ગઈ. રસ્તામાં તેમને ઊભા રાખીને કોટ ધર્યો, તો કહે - તમે કોણ છો? બોલો, સગી પત્નીને પણ ભૂલી જાય, એના માટે શું કહેવું?”

ત્રીજી કહે, “મારા પતિની વાત સાંભળશોને, તો એમ લાગશે કે તમારા પતિ તો કાંઈ ભૂલકણા નથી. મારા પતિ લાકડીના ટેકે ચાલે છે. રોજ ઘરે આવીને લાકડીને ખૂણામાં ઊભી મૂકી દે, અને પોતે સોફા પર બેસી જાય. એક દિવસ લાકડીને સોફા પર મુકી દીધી અને પોતે ખૂણામાં ઊભા રહી ગયા. હું તો હેબતાઈ જ ગઈ. મેં માંડ માંડ સમજાવ્યા કે તમે લાકડી નથી, તમે પ્રોફેસર છો. ત્યારે ઠેકાણું પડ્યું.”

પહેલા પ્રોફેસરને ઘરની વિસ્મૃતિ થઈ. બીજાને પત્નીની વિસ્મૃતિ થઈ. તો ત્રીજાને પોતાની જાતની વિસ્મૃતિ થઈ. ઘર વગેરેની વિસ્મૃતિમાં અધ્યાત્મયાત્રા હજી કદાચ સંભવિત છે. પણ આત્માની વિસ્મૃતિમાં તો સંસારયાત્રા - ભવભ્રમણ સિવાય બીજું કાંઈ જ સંભવિત નથી. આ છે અવધૂત આનંદઘનનો અંગુલિનિર્દેશ...

આત્મવિસ્મૃતિર્મૂર્ખતા

આત્માની વિસ્મૃતિ જેવી બીજી કોઈ મૂર્ખતા નથી.

ભડકે બળતી કુટિરમાં ઘસઘસાટ સૂઈ જવું, એ આત્મવિસ્મૃતિનું રૂપક છે. વૈરાગ્યશતક ગ્રંથમાં કહ્યું છે -

નિસાવિરામે પરિભાવયામિ, ગેહે પલિત્તે કિમહં સુયામિ।
હજ્જંતમપ્પાણમુવિક્ખયામિ, જં ધમ્મરહિઓ દિઅહા ગમામિ।।

રાત્રિના વિરામ સમયે હું ચિંતન કરું છું, કે ભડકે બળતા ઘરમાં હું કેમ સૂતો છું. મારો આત્મા દાઝી રહ્યો છે, તો એની હું ઉપેક્ષા કેમ કરું છું? હું ધર્મ વિના દિવસો પસાર કરું છું, એ જ તો મારા આત્મદહનની ઉપેક્ષા છે.

વિસ્મૃતિ કહો.. અજ્ઞાન કહો.. મોહ કહો.. કે ઉપેક્ષા કહો.. એ જ પ્રસ્તુતમાં સુષુપ્તિ.. નિદ્રા દ્વારા સૂચિત કર્યું છે. જે બાહ્યભાવોમાં જાગૃત છે, તે આત્મસાધનાના વિષયમાં ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો છે. અને જે આત્મસાધનાના વિષયમાં જાગૃત છે, તે બાહ્યભાવોમાં તદ્દન સુષુપ્ત બની જાય છે.

જાગર્તિ વ્યવહારેડસ્મિન્ સુષુપ્તશ્ચાત્મગોચરે।
આત્મનિજાગૃતશ્ચયોવ્યવહારેસ્વપિત્યસૌ।।

ઘરના વ્યવહારો, પડોશના વ્યવહારો, ધંધાના વ્યવહારો, સમાજના વ્યવહારો, સગાં-સંબંધીના વ્યવહારો... અરે... લક્ષ્યશૂન્ય કે અશુભલક્ષ્યથી થતાં ધર્મવ્યવહારો પણ આત્માના વિષયમાં સુષુપ્તિ છે. સાધક આત્મા ઉપરોક્ત સર્વ વ્યવહારોથી મુક્ત હોય છે. કારણ કે એ હંમેશા આત્માના વિષયમાં જાગૃત છે. જિનાજ્ઞાશુદ્ધ નિશ્ચય-વ્યવહારના સંતુલનથી સમૃદ્ધ છે. એની ક્રિયા શુદ્ધ લક્ષ્યથી ચેતનવંતી બની છે. એનું જ્ઞાન

યથાશક્તિ ક્રિયા કરવાથી પાવન બન્યું છે.

આ છે જિનકથિત સ્યાદ્રાદ સિદ્ધાંતનું અજોડ ઉદાહરણ...
બાહ્ય ભાવોમાં પૂર્ણ નિદ્રા અને આત્મસ્વભાવમાં પૂર્ણ જાગૃતિ.
ભગવદ્ગીતામાં યોગીની બે વિશિષ્ટતા બતાવી છે -

યા નિશા સર્વભૂતાનાં, તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ, સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ।।

સર્વ જીવોની જે રાત છે, તેમાં સંયમી જાગે છે, અને જેમાં સર્વ જીવો જાગે છે, તે જાગૃત મુનિની રાત હોય છે.

રાજગૃહીનો વિરાટ રાજમાર્ગ હતો. નગરના મધ્ય ભાગમાંથી પસાર થઈને છેક બહાર ઉદ્યાન સુધી જાય. ઉદ્યાનમાં એ માર્ગની નજીક જ એક શ્રમણ કાયોત્સર્ગ કરી રહ્યા હતાં. સુદીર્ઘ સમય પછી તેમણે કાયોત્સર્ગ પાર્યો. કો'કે તેમને પૂછ્યું કે, “હમણા થોડી વાર પહેલા અહીંથી કોઈ પસાર થયું?” શ્રમણે કહ્યું, “મને ખબર નથી.”

આ જવાબ સાંભળીને પેલો ચોંકી ગયો. વાસ્તવમાં એ પૃથ્થક નહીં પણ પરીક્ષક હતો. થોડી જ વાર પહેલા ત્યાંથી ચક્રવર્તીનું સમગ્ર સૈન્ય પસાર થયું હતું... ૮૪ લાખ હાથી, ૮૪ લાખ ઘોડા, ત્રણ કરોડ સૈનિક, ૮૪ લાખ રથ... આ અધધ યતુરંગી સેના, ઢોલ-નગારા-શરણાઈઓ અને નોબતોના ગગનભેદી નાદો... આ બધું મુનિની સમક્ષ જ પસાર થયું. મુનિના નેત્રો પણ ખુલ્લા હતા... આમ છતાં પણ મુનિને તેનો કોઈ અણસાર પણ ન આવ્યો...

કારણ આ જ... બાહ્યભાવોમાં સંપૂર્ણ સુષુપ્તિ અને આત્મભાવમાં સંપૂર્ણ જાગૃતિ. મુનિના નયનો નાસિકાના અગ્રભાગે સ્થિર હતાં, તો તેમનું ચિત્ત તત્ત્વચિંતનમાં સ્થિર હતું.

અર્થ અને કામમાં જે એકાગ્ર બની જાય છે, તેને આસપાસનો ક્યાં કાંઈ ખ્યાલ રહે છે? અરે, કોઈ એની સામે આવીને ઊભુ રહી જાય, એને બોલાવે, એની ખુલ્લી આંખો સામે હાથ હલાવે, તો ય એ વ્યક્તિને ખ્યાલ આવતો નથી.

આ જ છે અધ્યાત્મનું રહસ્ય... એકાગ્રતા નથી આવતી, એવી ફરિયાદ કરવાની જરૂર નથી. એકાગ્રતા કેમ આવે, એ શીખવાની જરૂર નથી. એકાગ્રતા કે જાગૃતિમાં તો બધા જીવો કુશળ છે, આવશ્યકતા છે, તેનો વિષય બદલવાની. રોજ સવાર પડે, ને ઘર ઘરમાં ‘ઉઠ... જાગ...’ જેવા શબ્દોના ઘોષ થતા હશે. અવધૂત આનંદઘનનું તાત્પર્ય એ જાગૃતિમાં નથી. વાસ્તવમાં તો એ જાગૃતિ જ નથી. જેની હાજરીમાં ‘આત્મદહન’ની ભયાનક ઘટના ઘટી શકે, એને જાગૃતિ કઈ રીતે કહી શકાય? એ તો ઘોર નિદ્રા જ છે... જાગૃતિ એ જ સાધકનો પર્યાય છે. આચારાંગ સૂત્ર કહે છે -

સુત્તા અમુણી સયા મુણી સુત્તા વિ જાગરા હંતિ।

જેઓ સૂતા છે, તેઓ મુનિ નથી. મુનિઓ તો નિદ્રા-અવસ્થામાં પણ જાગૃત હોય છે.

એક આચાર્ય ભગવંતના ઈર્ષ્યાળુઓએ અડધી રાતે ગુંડાઓ મોકલ્યા. યેન કેન પ્રકારે પૂજ્યશ્રીને ‘પતાવી દેવાનો’ તેમને આદેશ હતો. ચાર ગુંડાઓ... હાથમાં છરાઓ છે... છુપાઈને અવસર જોઈ રહ્યા છે. મધરાતનો સમય છે. આચાર્ય ભગવંત નિદ્રાધીન છે. ગુંડાઓ એકી ટશે જોઈ રહ્યા છે. ત્યાં તો આચાર્ય ભગવંતે હાથમાં રજોહરણ લીધું. બાજુની જગાનું પ્રમાર્જન કર્યું. અને પડખું ફેરવી લીધું. ગુંડાઓ તો અવાચક થઈ ગયા. જોગાનુજોગ પૂજ્યશ્રીના સંથારામાં બે-ત્રણ વાંદા ફરી રહ્યા હતા. પ્રમાર્જન દ્વારા તેમની રક્ષા થઈ ગઈ.

આ બધું જોઈને ગુંડાઓનું હૃદય પીગળી ગયું. નિદ્રાની અવસ્થામાં પણ આવી જાગૃતિ! જીવદયાની આવી અદ્ભુત પરિણતિ! આવો અજોડ અપ્રમત્તભાવ! આવી બેનમુન ગુણસમૃદ્ધિ!... આંખોમાંથી અશ્રુધારા ચાલી... એ હતાં ગુણી પ્રત્યેના પ્રમોદભાવના અશ્રુઓ અને પાપના પશ્ચાત્તાપના અશ્રુઓ. અશ્રુધારા અને ભાવધારા વહેતી રહી. હાથમાંથી ઘરા પડી ગયાં. આચાર્ય ભગવંતની નિદ્રા તૂટી ગઈ. પૂજ્યશ્રી બેઠા થઈ ગયાં. પેલા તેમના ચરણોમાં ઝુકી ગયાં. બધી વાત કરી. આચાર્ય ભગવંતે સાંત્વન આપ્યું. ઉપદેશ આપ્યો. એ ગુંડાઓ સંત બની ગયાં. આત્મસાધનાના માર્ગે વળી ગયાં.

આ છે મુનિની જાગૃતિ. જે નિદ્રાવસ્થામાં પણ અખંડિત રહે છે. જાગૃત અવસ્થામાં સતત સમ્યક્ ક્રિયાનું સેવન કરવામાં આવે, જીવદયાની પરમ પરિણતિનો પ્રાયોગિક અમલ કરવામાં આવે, ઈર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ આદિ જિનકથિત આચારોનું પાલન, પૂજવું - પ્રમાર્જવું વગેરેમાં સતત કાળજી હોય... આ યોગાનુષ્ઠાનો જનક બને છે અપ્રમત્તભાવના. આ સમ્યક્ ક્રિયાઓ કારણ બને છે આત્મજાગૃતિનું. આ અંતર્ભાવની જાગૃતિ હેતુ બને છે બહિર્ભાવમાં સુષુપ્તિની. મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે પરમજ્યોતિ પંચવિંશતિકામાં આત્મસાધકોની આ અદ્ભુત અવસ્થાનું વર્ણન કરતા કહ્યું છે -

જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં, બહિર્ભાવેષુ શેરતે।
ઉદાસતે પરદ્રવ્યે, લીયન્તે સ્વગુણામૃતે।।૧૫।।

તેઓ આત્મા પ્રત્યે હંમેશા જાગૃત રહે છે. બાહ્યભાવોમાં સૂઈ જાય છે. પરદ્રવ્ય પ્રત્યે મધ્યસ્થ રહે છે અને આત્મગુણ-અમૃતમાં લયલીન બની જાય છે.

આત્મજાગૃતિ વિના આત્મહિત શક્ય જ નથી. માટે જ દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે - કિં મે કઙ્કિં કિં ચ મે કિચ્ચસેસં...

મેં કઈ સાધના કરી અને મારે કઈ સાધના કરવાની બાકી છે? કઈ સાધના મારા માટે શક્ય હોવા છતાં પણ હું કરતો નથી?... આનું નામ આત્મજાગૃતિ. આ જાગૃતિ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે, ત્યારે એ કક્ષા આવે, કે જ્યાં બહિર્ભાવોમાં પૂર્ણપણે સુષુપ્તિ આત્મસાત્ થાય. કોણ આવ્યું - કોણ ગયું, ક્યાં શું ચાલે છે... ઈત્યાદિનું કોઈ ધ્યાન ન હોય. એટલું જ નહીં, સ્વશરીરનો પણ અનુભવ ન થાય. ઈષ્ટોપદેશ નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે -

કિમિદં કીદૃશં કસ્ય, કસ્માત્ ક્રેત્યવિશેષયન્।
સ્વદેહમપિ નાવૈતિ, યોગી યોગપરાયણઃ।।૪૨।।

આ (શરીર) શું? કેવું? કોનું? ક્યાંથી? ક્યાં? આવી કોઈ વિચારધારા યોગીને સ્પર્શતી નથી. યોગપરાયણતા જ્યારે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે ત્યારે યોગી પોતાના શરીરને પણ જાણતો નથી. આત્મપ્રવૃત્તિની જાગૃતિમાં એકાકાર બનેલા શ્રમણને બહિર્ભાવોનું સંવેદન ન થાય, તેમાં કોઈ આશ્ચર્ય નથી.

શંકા :- શ્રમણને ભિક્ષાચર્યા વગેરે જે ઓછા-વત્તા વ્યવહારો કરવા પડે, ત્યારે તો બહિર્ભાવોમાં પ્રવેશ કરવો જ પડશે ને?

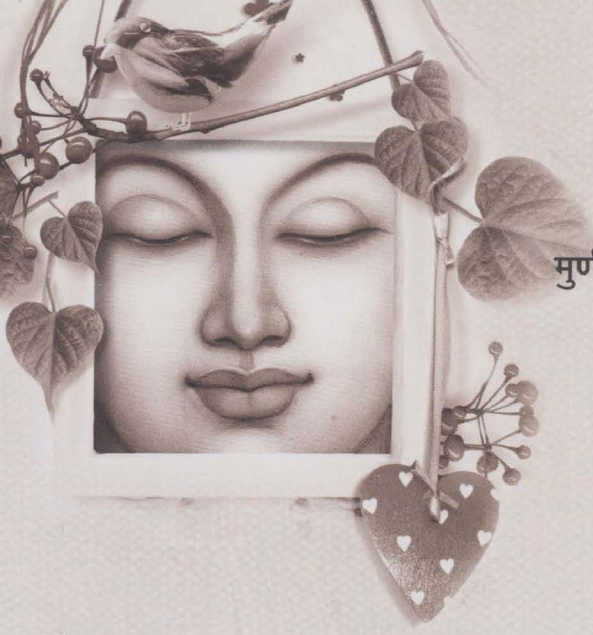

Sleeping OUTSIDE
Awaking INSIDE

PURE & SIMPLY

સુત્તા અમુળી સયા
મુળી સુત્તા વિ જાગરા હંતિ।

જેઓ સૂતા છે,
તેઓ મુનિ નથી.
મુનિઓ તો
નિદ્રા-અવસ્થામાં
પણ જાગૃત હોય છે.

સમાધાન :- ના, જિનાજ્ઞાનુસારી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ એ આત્મજાગૃતિની જ સાધક છે. તેમાં પ્રવૃત્ત થયેલ આત્મા બહિર્ભાવમાં વર્તે છે, એવું ન કહી શકાય. જે અપ્રમત્ત છે, અવસરોચિત અનુષ્ઠાનને નિષ્ઠાપૂર્વક સાધે છે, તેની સર્વ પ્રવૃત્તિ આત્મજાગૃતિની પૂરક બને છે. બાહ્ય વ્યવહાર તેની આત્મજાગૃતિમાં બાધક બની શકતો નથી. માટે જ ઇષ્ટોપદેશ ગ્રંથમાં કહ્યું છે -

બ્રુવન્નપિ હિ ન બ્રૂતે, ગચ્છન્નપિ ન ગચ્છતિ।

સ્થિરીકૃતાત્મતત્ત્વસ્તુ, પશ્યન્નપિ ન પશ્યતિ।।૪૧।।

જેણે આત્મતત્ત્વને સ્થિર કર્યું છે, તે બોલવા છતાં પણ બોલતો નથી. ચાલતો હોવા છતાં પણ ચાલતો નથી, અને જોતો હોવો છતાં પણ જોતો નથી.

બહુ સ્પષ્ટ વાત છે. બોલવાના નિમિત્તે જે બાહ્યભાવની પરિણતિ સંભવિત હતી, તેને આત્મજાગૃતિની પરિણતિ અટકાવી દે છે. ત્યારે એ સાધક બોલે કે મૌન રહે એ બંને તુલ્ય બની જાય છે.

ક્યાં સોવે ઉઠ જાગ :- આ શબ્દોનું તાત્પર્ય માત્ર આત્મજાગૃતિ તરફ જ છે. જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યમ્ । પ્રત્યેક સાધકે સતત આત્મનિરીક્ષણ કરવું જોઈએ, કે મારી ક્યાં ક્યાં સ્ખલના થાય છે? હું ક્યારે ક્યારે એકાદ અક્ષર પણ વધુ બોલ્યો? મેં ક્યારે નિરર્થક સ્પંદન-હાથ-પગ હલાવવાની ચેષ્ટા કરી? મેં ક્યારે આજુ બાજુની પ્રવૃત્તિ જોવા માથુ ઉંચું કર્યું? મેં ક્યારે મારી અધ્યાત્મસાધનાથી આડા ફંટાતા સાહિત્યમાં દૃષ્ટિપાત કર્યો? મેં ક્યારે બાહ્યભાવપોષક વાતચીતો પ્રત્યે કાન સરવા કર્યા?

આવા આત્મનિરીક્ષણથી બાહ્યપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ થતો રહે, અને આત્મજાગૃતિનો સતત વિકાસ થતો જાય.

શંકા :- તમે પહેલા કહ્યું કે બાહ્ય વ્યવહાર આત્મજાગૃતિમાં બાધક નથી. તો હવે આત્મનિરીક્ષણ કરવા દ્વારા બાહ્ય વ્યવહારનો ત્યાગ કરવા કેમ કહો છો?

સમાધાન :- બાહ્ય વ્યવહાર જો નિરર્થક ચેષ્ટારૂપ હોય, તો એ આત્મજાગૃતિનો બાધક બનવાથી હેય જ છે. અને જો એ જિનાજ્ઞાનુસારી યોગરૂપ હોય તો એ આત્મજાગૃતિરૂપ જ હોવાથી ઉપાદેય જ છે. આ બંને વસ્તુ અહીં સ્પષ્ટ કરી જ છે. માટે કોઈ વિરોધ નથી.

શંકા :- અંતર્ભાવ અને બહિર્ભાવ આ બંને માનસિક સ્તરની વસ્તુઓ છે. તેને વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિઓ સાથે શું લાગે-વળગે? કે તમે આત્મનિરીક્ષણમાં તેના પર ભાર આપો છો?

સમાધાન :- ભાવને વાચિક-કાચિક પ્રવૃત્તિ સાથે ગાઢ સંબંધ છે. જો તીવ્ર અંતર્મુખ સાધક પણ નિરર્થક વાતચીત

આદિમાં પડશે, તો તેની અંતર્મુખતાનું આયુષ્ય ત્યાં જ સમાપ્ત થઈ જશે. બેઠા-બેઠા પગ હલાવવાની પ્રવૃત્તિ પણ અંતર્મુખતા અને આત્મજાગૃતિની બાધક છે. કારણકે તે નિરર્થક છે, સાવધ છે અને પ્રમાદ છે.

સમાધિ તંત્રમાં પણ કહ્યું છે કે -

જનેભ્યઃ વાક્ તતસ્સ્પન્દો મનસશ્ચિત્રવિભ્રમાઃ।

ભવન્તિ ચાતઃ સમ્પર્ક, જનૈર્યોગી તતસ્ત્યજેત્।।

લોકસંપર્કથી વચનપ્રવૃત્તિ થાય છે, તેનાથી સ્પંદ થાય છે, તેનાથી મનમાં જાત જાતના વિભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. મનની સ્થિરતા હોવાથી જાત જાય છે. માટે લોકસંપર્કનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આ અને અન્ય કારણોથી ત્રણ ગુપ્તિનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. ઉપદેશમાલામાં કહ્યું છે -

હત્થે પાપ ન નિવિખવે કાયં ચાલિજ્જ તં પિ કજ્જેણં।

કુમ્મો વ સયા અંગે અંગોવંગાઈં ગોવિજ્જા।।૪૮૪।।

વિકહં વિણોયભાસં અંતરભાસં અવક્કભાસં ચ।

જં જસ્સ અણિટ્ઠમપુચ્છિઓ ય ભાસં ન ભાસિજ્જા।।૪૮૫।।

હાથ-પગોની નિરર્થક ચેષ્ટા ન કરવી. કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ આવશ્યક કાર્ય માટે જ કરવી. અને કાયાબાની જેમ પોતાના શરીરમાં અંગોપાંગોને સંવૃત કરીને રાખવા. વિકથા-હાસ્યકથા ન કરવી. કોઈ બોલતું હોય તો તેમાં વચ્ચે ન બોલવું, ન બોલવા યોગ્ય ન બોલવું, જે જેને અનિષ્ટ હોય, તેવું ન બોલવું અને પોતાને પૂછ્યું ન હોય ત્યારે ન બોલવું.

કારણ કે આવા પ્રકારના સંવરથી મનોગુપ્તિ, અંતર્મુખતા અને આત્મજાગૃતિ સુરક્ષિત રહી શકે છે. તેથી આત્મજાગૃતિ

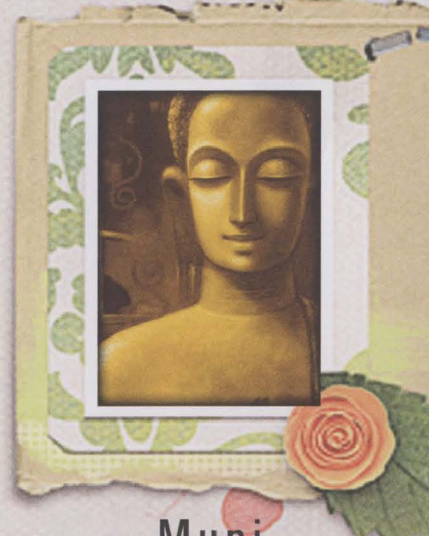
માટે આ જરૂરી છે. ટૂંકમાં પરભાવો પ્રત્યેની તદ્દન સુખુપ્તિ એ જ આત્મજાગૃતિની પરિપૂર્ણતા છે.

મહાભારતનો પ્રસંગ છે. દ્રોણાચાર્ય કૌરવો અને પાંડવોને ધનુર્વિદ્યાનું શિક્ષણ આપી રહ્યા છે. સામે રહેલા વૃક્ષની ડાળી પર એક પક્ષીની પ્રતિકૃતિ (મોડલ) રાખેલી છે. દ્રોણાચાર્યે પહેલા દુર્યોધનને ઊભો કર્યો. પક્ષીની આંખનું નિશાન લેવા કહ્યું અને પૂછ્યું કે, “તને શું દેખાય છે?” દુર્યોધન કહે, “મને ઝાડ, ડાળી, પાંદડા, પક્ષી અને તેની આંખ દેખાય છે.” દ્રોણાચાર્યે તેને પાછો બેસાડી દીધો. હવે દુઃશાસનનો વારો આવ્યો. તેને પણ એ જ પ્રશ્ન કરાયો. દુઃશાસને વિચાર્યું કે મોટા ભાઈને ઘણું ઓછું દેખાતું હતું, માટે તે નાપાસ થયા. એટલે એણે પોતાની દૃષ્ટિને વધુ પહોળી કરી... “મને તો પંખી, ડાળી, પાંદડા, ઝાડ, આકાશ, વાદળા, સૂરજ આ બધું દેખાય છે. ગુરુજી! હું બાણ છોડું.” “ના, તારે બાણ છોડવાની જરૂર જ નથી.” એમ કહીને દ્રોણાચાર્યે તેને ય બેસાડી દીધો.

ભીમને ઊભો કર્યો. નિશાન તાકવા કહ્યું. પ્રશ્ન કર્યો. ભીમને લાગ જ જોઈતો હતો,

....Vigilant forever.....Muni.

કે કઈ રીતે દુર્યોધન-દુઃશાસનને પાછા પાડી દેવાય, એ કહે, “ગુરુજી ! મને તો પક્ષી, ડાળીઓ, પાંદડાઓ, વૃક્ષ, આકાશ,

વાદળા, સૂરજ,
આકાશમાં ઉડતા
પંખીઓ દેખાય
છે. તમે ય
દેખાઓ છો.
અને આ
મારા ભાઈઓ
પણ દેખાય છે. કેમ

લાગે છે ગુરુદેવ !?” દ્રોણાચાર્ય કહે,
“થઈ રહ્યું, બેસી જા ભાઈ ! બેસી જા.” વીલે મોઢે
ભીમ પણ બેસી ગયો.

હવે અર્જુનને ઇશારો થયો. નિશાન તાકીને અર્જુન રાહ
જોઈ રહ્યો છે આદેશની. “ગુરુદેવ ! બાણ છોડું.” “વત્સ !
પહેલા કહે કે તને શું દેખાય છે.” “ગુરુદેવ ! મને તો માત્ર
પક્ષી જ દેખાય છે, બીજું કંઈ જ દેખાતું નથી.”

આ સાંભળીને દ્રોણાચાર્યની આંખોમાં ચમક આવી
ગઈ. “વત્સ! હજી બરાબર નિશાન તાક. બોલ, હવે શું દેખાય
છે?” “ગુરુદેવ ! હવે તો માત્ર પક્ષીનું માથું જ દેખાય છે.”

દ્રોણાચાર્યના ચહેરા પર લાલી આવી ગઈ. “વત્સ! હજી
બરાબર નિશાન લેવા પ્રયત્ન કર, બોલ, હવે?” “બસ, ગુરુદેવ!
હવે તો એ પક્ષીની આંખ સિવાય બીજું કશું જ દેખાતું નથી.”

દ્રોણાચાર્યે પૂર્ણ પ્રસન્નતા સાથે કહ્યું, “શાબાશ વત્સ!
શાબાશ, હવે બાણ છોડ.” બીજી જ ક્ષણે બાણ છૂટી ગયું
અને લક્ષ્યવેધ થઈ ગયો.

દ્રોણાચાર્યની પદ્ધતિ બિલ્કુલ ‘પરફેક્ટ’ હતી. જ્યાં
સુધી લક્ષ્ય સિવાયની વસ્તુઓ પ્રત્યે પણ દૃષ્ટિ વિક્ષિપ્ત છે, ત્યાં

સુધી લક્ષ્યવેધ થઈ શકે તેમ નથી. પ્રસ્તુતમાં આ જ ‘થિયરી’ ને
અપનાવવાની છે. જ્યાં સુધી પરભાવો પ્રત્યે આંતરદૃષ્ટિ વિક્ષિપ્ત
છે, ત્યાં સુધી આત્મજાગૃતિનું લક્ષ્ય સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી.

દ્રોણાચાર્યની વિચારધારા આપણે સમજી શકીએ
છીએ... “ભલા માણસ ! તને વૃક્ષ ને આકાશ ને વાદળા
જોવાનું શું કામ છે? અમને બધાને જોઈને તને શું ફાયદો છે?
ત્યાં જ જો ને? કે, જ્યાં તારે લક્ષ્યવેધ કરવાનો છે.”

અવધૂત આનંદઘન પણ કાંઈક આવી જ હૃદયઉર્મિઓથી
કહી રહ્યા છે -

ક્યાં સોવે ઊઠ જાગ બાડ રે...

રે મૂર્ખ ! પરભાવો પ્રત્યેની પ્રવૃત્તિથી આવી ઘોર
નિદ્રામાં કેમ સૂતો છે? પરદ્રવ્યની પરિણતિનું તારે શું કામ છે?
ઉઠ, જાગ... માત્ર ને માત્ર આત્મપરિણતિમાં લીન થઈ જા.
આત્મા સિવાયની બધી વસ્તુઓ પરથી તારું ધ્યાન ઉઠાવી લે.
આ સિવાય તારો લક્ષ્યવેધ તદ્દન અસંભવિત છે. એના વિના
તારા સાધ્યની સિદ્ધિ અત્યંત અશક્ય છે.

‘ઉઠ’ શબ્દ દ્વારા આનંદઘનજી મહારાજ ઉદાસીનતાને
આત્મસાત્ કરવાની પ્રેરણા કરે છે. આત્મા સિવાયની બધી
વસ્તુ પરદ્રવ્ય છે. તે સર્વમાં મધ્યસ્થ ચિત્તવૃત્તિ, તેનું નામ
ઉદાસીનતા. ‘ઉદાસ’ શબ્દ વર્તમાનમાં ‘ગમગીન’ અર્થમાં
પ્રવૃત્ત થયો છે. એ અર્થ પ્રસ્તુતમાં લેવાનો નથી. ઉદાસમાં બે
અંશ છે -

(૧) ઉત્ = ઉંચે (૨) આસ = બેસવું

રાગ-દ્રેષની નીચ ભૂમિકાથી મુક્ત બનીને ઉચ્ચ
ભૂમિકાએ બેસવું, એનું નામ ઉદાસીનતા. નીચેથી ઉપર ઉઠવાની

પ્રવૃત્તિ, એનું નામ ઉદાસીનતા. વ્યવહાર માત્રનો ત્યાગ એ ઉદાસીનતા નથી. કારણ કે આહાર ગ્રહણ આદિ પ્રવૃત્તિમાં વ્યવહાર તો થવાનો જ છે. પણ પરવસ્તુમાં રાગ-દ્વેષના પરિહારપૂર્વક મધ્યસ્થપણે રહેવું, તેનું નામ છે ઉદાસીનતા. આ ઉદાસીનભાવ આવે તો આત્મિકગુણોની અનુભૂતિ થાય. આ અનુભૂતિ જ એક અમૃતકુંડ સમાન છે, જેમાં જીવન્મુક્ત યોગીઓ લયલીન બની જાય છે.

ક્યાँ સોવે ડઠ જાગ બાડ રે...

આનંદઘનજીના આ શબ્દોમાં વેદના છે. શા માટે તારી જાતને આત્મજાગૃતિના અમૃતકુંડથી વંચિત કરે છે? શા માટે પરપ્રવૃત્તિની આ ઘોર નિદ્રાને ખંખેરી નાખતો નથી? જાગૃતિના આ સુવર્ણકાળને સુષુપ્તિના સર્વનાશમાં શા માટે ફેરવી નાખે છે?

મધરાતનો સમય હતો ટ્રેન પૂરપાટ દોડી રહી હતી. ટી. સી.એ પસાર થતા થતા જોયું કે એક પ્રવાસી ખૂબ પ્રયત્નપૂર્વક ઝોકાઓને અટકાવી રહ્યો હતો. વારંવાર ટટ્ટાર બેસીને જાગૃત રહેવાનો પ્રયાસ કરતો હતો. એની આંખોમાં છલોછલ ઊંઘ ભરેલી હતી એ સ્પષ્ટ દેખાઈ રહ્યું હતું. ટી.સી.ને દયા આવી ગઈ. કહ્યું, “તમારું રિઝર્વેશન છે. આ બર્થ ખાલી છે, તો સૂઈ જાઓ ને?” પેલો કહે, “સૂવાનું તો ઘણું મન છે. પણ સૂતા પછી મને કોઈ ઢંઢોળે તો ય હું જાગતો નથી. મારું સ્ટેશન ૨.૩૦ વાગે આવે છે. એ ચૂકી જવાય તો?” ટી.સી. સજ્જન હતો. એ કહે, “તમે ચિંતા ન કરો, હું તમને ઉઠાડીશ.” પ્રવાસી કહે, “કોઈ શક્યતા જ નથી કે હું જાગું.” ટી.સી. ને વધુ પોરસ ચડી ગયું, એ કહે, “જુઓ, તમે સૂઈ જાઓ. તમે નહીં ઉઠો તો હું તમને તમારા થેલા સાથે સ્ટેશનના બાકડા પર મુકાવી દઈશ, બસ?”

સામાન્યથી તો કોઈ ન સ્વીકારે એવી વાત હતી. પણ પેલાને એટલી ઊંઘ આવતી હતી, કે તેણે ટી.સી.ની વાત માની લીધી. ઘસઘસાટ સૂઈ ગયો.

સવાર પડી, જુએ છે તો એ જ ટ્રેનમાં એ જ ડબાના એ જ બર્થ પર પોતે પડ્યો છે. બારીની બહાર જુએ છે તો કાળુપુર સ્ટેશન. એક ઝાટકા સાથે સફાળો બેઠો થઈ ગયો. અઢી વાગે સુરતનું સ્ટેશન જતું રહ્યું. પોતે ઊંઘમાં જ અમદાવાદ આવી ગયો. અરે, પેલો ટી.સી.?...

આ બાજુ ફરીને જુએ છે, તો તે જ ટી.સી. ઊભો છે. એ પ્રવાસી તો તેમના પર તૂટી જ પડ્યો. “આ તમે શું કર્યું? મને વચન આપીને ફરી ગયા, તમારા ભરોસે હું સૂઈ ગયો, મારા કેટલા કામ...” ઉપાલંબો... કટુ શબ્દો... ટી. સી. એકીટશે જોયા કરે છે, ને આશ્ચર્યથી સાંભળ્યા કરે છે.

હવે પેલો થાક્યો, પૂછ્યું, “તમે કાંઈ જવાબ તો આપો, આ રીતે શું જોયા કરો છો?” ટી. સી.એ કહ્યું, “હું એ વિચાર કરું છું, કે તમે મને આટલી ગાળો આપો છો, તો હું જેને સુરત સ્ટેશનના બાંકડે મુકી આવ્યો, એ કેટલી ગાળો આપતો હશે?”

રે, ખુદ ટી.સી. પણ અડધી ઉંઘમાં હોય, પછી તો આવા છબરડા જ થાય ને. બાહ્ય દૃષ્ટિએ કદાચ હસવાની વાત લાગે, પણ વાસ્તવિક રીતે વિચાર કરીએ, તો ખ્યાલ આવે, કે આપણી ઊંઘથી જ આપણે આપણું સ્ટેશન ચૂકી ગયા છીએ. આપણી સુષુપ્તિથી જ આપણે આત્મલક્ષ્ય ગુમાવ્યું છે. આપણી સુસ્તીએ જ અનાદિ કાળથી આપણી

પાસે ઘણા છબરડા કરાવ્યા છે.

ક્યાં સોવે ઊઠ જાગ બાડ રે...

બસ, હવે બહુ થયું, હજી ય શું સૂઈ રહ્યો છે, હવે તો નિદ્રાને ખંખેરી નાખ, ઉઠ ઊભો થઈ જા. પરપ્રવૃત્તિથી તદ્દન નિવૃત્ત બની જા. આત્મજાગૃતિને આત્મસાત્ કરી લે. પરમજ્યોતિ ગ્રંથમાં મહોપાધ્યાયજીએ કહ્યું છે -

પરકીયપ્રવૃત્તૌ યે, મૂકાન્ધબધિરોપમાઃ।

સ્વગુણાર્જનસજ્જાશ્ચ, તૈઃ પરં જ્યોતિરાપ્યતે।।૧૮।।

જેઓ પરપ્રવૃત્તિ પ્રત્યે મૂંગા, આંધળા અને બહેરા જેવા છે, સ્વગુણાર્જનમાં સજ્જ છે, તેઓ પરમજ્યોતિને પામે છે. શુદ્ધ અને સિદ્ધ અવસ્થાને પામવા માટે જ તો આ અધ્યાત્મયાત્રા છે. જે અવસ્થામાં આંખ નથી, મુખ નથી કે કાન પણ નથી. જ્યાં છે માત્ર આત્મગુણોની અનુભૂતિ. એ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવા માટે આટલું મૂલ્ય તો ચૂકવવું જ પડે ને? મૂલ્ય શબ્દ પણ બાળજીવોની સમજ માટે છે. બાકી તો પરપ્રવૃત્તિથી પૂર્ણ નિવૃત્તિ લઈએ, આત્મજાગૃતિમાં મગ્ન બનીએ, એટલે અંતરમાં આનંદનો મહાસાગર હિલોળે ચડે. સમતાસુખની સરવાણીઓ ફૂટી નીકળે. અધ્યાત્મોપનિષદ્માં કહ્યું છે -

આત્મપ્રવૃત્તાવતિજાગરૂકઃ, પરપ્રવૃત્તૌ બધિરાન્ધમૂકઃ।

સદા ચિદાનન્દપદોપયોગી, લોકોત્તરં સામ્યમુપૈતિયોગી।।૪-૨।।

જે આત્મપ્રવૃત્તિમાં અતિ જાગૃત છે, પરપ્રવૃત્તિમાં બહેરા, આંધળા અને મૂંગા જેવો છે, એ યોગી સદા ય જ્ઞાન અને આનંદમય પદમાં પ્રતિષ્ઠિત રહે છે. એ યોગી લોકોત્તર સમતાનો સ્વામી બને છે.

જ્યાં પરપ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં વિભાવદશા છે, ત્યાં સુષુપ્તિ છે. જ્યાં આત્મપ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં સ્વભાવદશા છે, ત્યાં જાગૃતિ છે. સુષુપ્તિમાં લૂંટાવાનું છે, જાગૃતિમાં કમાવાનું છે. નિદ્રા બધું જ લૂંટી લે છે. માણસ ગમે તેટલો હોંશિયાર હોય, શિક્ષિત હોય, બળવાન હોય, કળાવાન હોય... પણ એ નિદ્રાધીન થાય એટલે એના બધા ગુણો પર પડદો પડી જાય. એની બધી હોંશિયારી અને શિક્ષણ વ્યર્થ થઈ જાય. મૂર્ખ અને વિદ્વાન બંને નિદ્રા-અવસ્થામાં તો સમાન જ થઈ જાય ને? ગમે તેવો દુબળો માણસ પણ સૂતેલા પહેલવાનને તમાચો મારી શકે ને?

મોહનિદ્રાની પણ આ જ કથા છે. આત્માનું અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર આ નિદ્રાથી ઝુંટવાઈ જાય છે. આત્માની અનંત શક્તિ આ નિદ્રાથી આવૃત થઈ જાય છે. અનંત સમૃદ્ધિમાન આત્મા પણ આ નિદ્રાથી ભિખારી બની જાય છે. મોહનિદ્રાની અવસ્થા એટલે જાણે સૂતેલો સિંહ. ઉંદરો ને સસલા જેવા પણ એના પર ઉછળ કૂદ કરી જાય. જો સિંહ જાગે તો કોઈની મજાલ છે, કે એની સામે ઊભો પણ રહી શકે?

અનેક વિભાવો આત્મસ્વરૂપને ડહોળી જાય છે. અનેક દોષો આત્માની કાળી કદર્થના કરે છે. અનેક કર્મોએ પોતાની જાળમાં આત્માને જકડી લીધો છે. આનું કારણ એ નથી કે આત્મા અસમર્થ છે, આનું કારણ એ જ છે, કે આત્મા નિદ્રાધીન છે. મોહનિદ્રાને કારણે એની સર્વશક્તિ કુંઠિત બની ચૂકી છે. હજી પણ એના પર યાતનાઓ ને કદર્થનાની ઝડીઓ વરસે છે,

દુઃખના ડુંગરો તૂટી પડે છે, અનુભૂતિનું અસીમ આકાશ એની પાસેથી ઝૂંટવાઈ ગયું છે, એની અનંત આત્મસમૃદ્ધિ પચાવી પડાઈ છે, અને એ તો હજી ય ઘસઘસાટ સૂતો જ રહ્યો છે. આવી તદ્દન વિચિત્ર પરિસ્થિતિ જોઈને અવધૂત આનંદઘનનો અંતર્નાદ ઉદ્ગાર રૂપે પ્રગટ થાય છે -

क्याँ सोवे उठ जाग बाउ रे...

તું એક વાર જાગી જા, બસ, તું જાગે, એટલે બીજું કાંઈ જ કરવાનું રહેતું નથી. તારી જાગૃતિને જોતાની સાથે બધા જ દોષો નાશીપાસ થઈ જશે. બધા જ કર્મો થથરી જશે, અને બધાં જ દુઃખો આપો આપ દૂર થઈ જશે.

જાગ ભાઈ જાગ. તું જલ્દીથી જાગ. કારણ કે જે કાળમાં તારી જાગૃતિની શક્યતા છે, એ કાળ ઝડપથી વીતી રહ્યો છે. પ્રત્યેક ક્ષણે એ કાળની અંતિમ ક્ષણ તારી વધુ ને વધુ નિકટ આવી રહી છે. સમયનો આટલો ગાળો પસાર થઈ જાય પછી તો તારી જાગૃતિની કોઈ આશા પણ રાખી શકાય તેમ નથી. આનંદઘનજી આ જ વાત કહે છે...

अंजलि जल ज्युं आयु घटत है...

હાથના ખોબામાં પાણી ભર્યું હોય, તે કેટલો સમય ટકે? સતત ટપક... ટપક... થયા કરે, ટૂંક સમયમાં જ ખોબો ખાલી થઈ જાય. જે રીતે ખોબામાં રહેલું પાણી ઘટતું જાય છે, એ જ રીતે સતત આયુષ્ય ઘટતું જાય છે.

એક કતલખાનું છે. પશુઓને લાઈનમાં ઊભા રાખ્યા છે. સૌથી આગળ ઊભેલા પશુઓ પર છરો ફરતો જાય છે. તરફડી તરફડીને એ પશુ મરી જાય છે. તરત જ બીજા પશુનો વારો આવે છે. તેની સાથે જ પાછળ ઊભેલા પચાસ પશુઓ

એક-એક નંબર આગળ આવી જાય છે. પચાસમાં નંબરે જે પશુ હતું, તેનો નંબર ઓગણપચાસમો થઈ ગયો.

છરો ફરવાનું પણ ચાલુ છે અને પશુઓને આગળ આગળ ધકેલવાનું પણ ચાલુ છે. અડતાલીશ... સુડતાલીશ... છેતાલીશ.. માત્ર નંબર આગળ આવે છે, એવું નથી. મૃત્યુ પણ વધુ ને વધુ નજીક આવતું જાય છે. અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ગ્રંથમાં આ જ ઉપમા દ્વારા માર્મિક વાત કહી છે -

वध्यस्य चौरस्य यथा पशोर्वा, सम्प्राप्यमाणस्य पदं वधस्य।
शनैः शनैरेति मृतिः समीपं, तथाऽखिलस्येति कुतः प्रमादः ?।।

પશુને કે ચોરને જ્યારે વધસ્થાને લઈ જવામાં આવે, ત્યારે ધીમે ધીમે જેમ તેનું મૃત્યુ વધુ ને વધુ નજીક આવતું જાય છે. તેમ બધાનું મૃત્યુ પણ વધુ ને વધુ નજીક આવતું જાય છે, આ સ્થિતિમાં પ્રમાદ શી રીતે કરી શકાય?

જેમ પશુનું 'કાઉન્ટ ડાઉન' ચાલું છે.. પરચીશ.. ચોવીશ.. ત્રેવીશ.. બાવીશ.. એ છરાની વધુ ને વધુ નજીક જતો જાય છે. મૃત્યુ એની વધુ ને વધુ નિકટ આવતું જાય છે, એ જ રીતે બધાનું પણ 'કાઉન્ટ ડાઉન' ચાલું છે. પ્રત્યેક ક્ષણે બધાનું મૃત્યુ વધુ ને વધુ નજીક આવતું જાય છે. 'ડેડ લાઈન' તો નિયત જ છે. પાંચમની છટ્ટ થવાની નથી. વર્ષો, મહિનાઓ, દિવસો ને ક્ષણો જેમ જેમ વીતતી જાય છે, તેમ તેમ આયુષ્ય ઘટતું જાય છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં સત્તર પ્રકારના મરણનું વર્ણન કર્યું છે. જેમાંથી એક મરણ છે - આવીચિ મરણ. વર્તમાન સમયે આયુષ્ય કર્મના જે પરમાણુઓ ઉદય પામ્યા, અને તે કર્મનો ક્ષય થયો, તેની અપેક્ષાએ વર્તમાન સમયે પણ મૃત્યુ થયું છે. આ રીતે પ્રત્યેક ક્ષણે મરણ ચાલુ ને ચાલુ છે. હા, જ્યારે

આયુષ્ય કર્મ પૂર્ણપણે ક્ષય પામશે, ત્યારે જ આ શરીર છૂટશે. પણ આયુષ્ય કર્મના ક્ષયરૂપ મરણ તો પ્રત્યેક ક્ષણે ચાલુ છે.

કતલાખાનાની લાઈનમાં ઉભેલા પશુને કોઈ લીલુંછમ ઘાસ નીરે કે ઠંડુ પાણી ધરે, તો એ એમાં માથુ નાખે ખરું? અરે, એની સામે પણ જુએ ખરું? એને તો સતત પોતાનું મૃત્યુ દેખાતું હોય, હમાણા છરો ફર્યો નથી, પોતાના ઘડ-માથા જુદા થયા નથી, અને તરફડી તરફડીને પોતે મર્યો નથી. ભલે ને ચાર દિવસનું ભૂખ્યું હોય, અને ત્રણ દિવસનું તરસ્યું હોય, એ પશુ એ ઘાસ-પાણી સામે નજર પણ નહીં કરે.

જાગૃત આત્માની પણ આ જ દશા છે, એની દૃષ્ટિ સમક્ષ એનું મૃત્યુ છે. મૃત્યુ ચોક્કસ થવાનું છે, એ પણ એને ખબર છે, અને પ્રત્યેક ક્ષણે મૃત્યુ વધુ ને વધુ નજીક આવતું જાય છે, એની પણ એને પૂર્ણ સભાનતા છે. આ સ્થિતિમાં એને વિષયો શી રીતે લલચાવે, આ પરિસ્થિતિમાં એને કંચન-કામિનીની તલપ શી રીતે લાગે? અને જો તલપ લાગતી હોય, તો સમજવું પડે કે એને મૃત્યુ પ્રત્યે સભાનતા જ નથી. વૈરાગ્યશતકમાં કહ્યું છે -

અજ્જં કલ્લં પરં પરારિં, પુરિસા ચિંતંતિ અત્થસંપત્તિં।

અંજલિગયં વ તોયં, ગલંતં આડં ન પિચ્છંતિ।।૨।।

સંપત્તિ આજે મળશે, કાલે મળશે, પરમદિવસે મળશે... આવા ચિંતનોમાં પુરુષો ગરકાવ થઈ જાય છે. ધનની પ્રાપ્તિ માટે નિત નવા મનોરથો કર્યા કરે છે. પણ હાથના ખોબામાં જેમ પાણી ઘટતું જાય, તેમ આયુષ્ય ઘટતું જાય છે, એ જોતા નથી.

શંકા :- આયુષ્ય ઘટતું જાય છે એ વાત સાચી. પણ આત્મસાધના કરવાનો એક તબક્કો હોય છે - એક પિરિયડ હોય છે. જેને હજી કેરિયર બનાવવાનું છે, એ શી રીતે સાધનામાં જોડાઈ જાય? જે હજી મોટી ડિગ્રી લઈને મોટી પોસ્ટ

પર બેઠો છે, એ શી રીતે સાધનામાં જોડાઈ જાય? જેણે હજી બધું ઠરીઠામ નથી કર્યું, એના માટે અધ્યાત્મજગતમાં પ્રવેશ કરવા માટે એ યોગ્ય સમય જ ન કહેવાય. એ બધું તો જીવનના છેલ્લા તબક્કામાં જ શક્ય બને.

સમાધાન :- આ બધી વાતો એટલા માટે અસત્ય છે, કે જીવનનો છેલ્લો તબક્કો કયો છે, એ જ મોટું રહસ્ય છે. આ વર્ષ આપણા જીવનનું છેલ્લું વર્ષ ન હોઈ શકે? આ મહિનો આપણા જીવનનો અંતિમ મહિનો ન હોઈ શકે? અરે, આ દિવસ પહેલા પૂરો થશે કે આ ભવ પહેલા પૂરો થશે, એ કોણ જાણે છે?

ત્રીજા તીર્થંકર શ્રી સંભવનાથ ભગવાન. તેમની અદ્ભુત દેશનાએ એક રાજકુમારને વૈરાગ્યથી વાસિત કર્યો. તેણે પોતાના માતા-પિતા પાસે મહાભિનિષ્ક્રમણ માટે રજા માંગી. આટલી નાની ઉંમર.. કોમળ કાયા.. સંયમના કષ્ટો.. પુત્ર પરનું મમત્વ.. આ બધાનો વિચાર કરતાં માતા-પિતા ઢીલા પડતા હતાં. પણ તો ય પુત્રના દૃઢ વૈરાગ્ય અને અડગ નિશ્ચયને જોઈને તેમણે અનુમતિ આપી. પણ આઠ દિવસના મહોત્સવ પછી દીક્ષા આપવા માટે તેઓની ભાવના હતી. રાજકુમારને તો આજે ને આજે દીક્ષા લેવી હતી. છેવટે બધા પ્રભુ પાસે ગયા. પ્રભુએ કહ્યું, “વિલંબ ન કરો, ભલે તેની ભાવનાનુસાર આજે-અત્યારે દીક્ષા થાય.”

દીક્ષાવિધિનો મંગળ-પ્રારંભ થયો. પ્રભુએ પોતાના હાથે રાજકુમારને રજોહરણ અર્પણ કર્યું. ચારિત્રપ્રાપ્તિના હર્ષોલ્લાસ સાથે એ રાજકુમાર નાચવા લાગ્યો. પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દેવા લાગ્યો. અસંખ્ય આંખો એને એકીટસે જોઈ રહી હતી. એના સૌભાગ્યની ઈર્ષ્યા કરી રહી હતી. રાજકુમારનો આનંદ આસમાને પહોંચ્યો હતો. પ્રત્યેક ક્ષણે અનંત-અનંત કર્મોની એ નિર્જરા કરી રહ્યો હતો.

अंजलि जल ज्युं आयु घटत है...

आ स्वाध्याय परधी आपणा मनमां अेक दश्यने जडबेसलाक बेसाडी दईअे. हाथनी अंजलिमांथी पाणी टपकी रहुं छे. उगले ने पगले आपणा हृदयपट (हार्ट-स्कीन) पर आ दश्यने जोईअे. तेनी साथे ज प्रतिक्षा घटता आयुष्यनी तुलना करीअे... तो अवधूत आनंदघननो प्रयास आपणा माटे जरूर सङ्ग थशे.

शंका :- भले प्रत्येक क्षणे आयुष्य भूटी रहुं होय, पाण जेने अेनुं भान नथी, अे तरङ्ग कोई लक्ष्य नथी, अंतर्त्यक्षुथी अंजलि-जण जोवानो प्रयास पाण नथी, अेमने अेवी आत्मजागृति शी रीते आवी शके?

समाधान :- आनंदघनज महराज पोते ज आ वातनो जवाब आपी रखा छे -

देत पहोरिया घरिय घाड रे...

पूर्वकाणमां अेवी घडियाणो हती, के जेमां मानव द्वारा उंका वगाडवामां आवतां. लोको भले पोताना कार्यमां भशगूल होय, पाण जेवा घडियाणमां उंका वागे अेटले अेमने भ्याल आवी जाय के अेक कलाक पूरो थई गयो. आना परधी पाण पोताना आत्माने येतवणी आपवी जोईअे, के तारा ज्वननो अेक कलाक घटी गयो, हवे तो जागृत था.

आजे माणसे घडियाणने पाण शोभ अने वैभवनुं साधन बनाव्युं छे. जतजतना मोडल, अने भातभातनी उंकानी पद्धतिओ तथा संगीत-ध्वनिओ आवी गया छे. रे... जे वास्तवमां विरागनुं साधन छे, तेने रागनुं साधन बनावी हेवामां आव्युं छे.

*It's already late
Please awake...*

ज्यां परप्रवृत्ति छे,
त्यां विभावदशा छे,

ज्यां आत्मप्रवृत्ति छे,
त्यां स्वभावदशा छे,

आध्यात्मिक अने विरागपूर्ण दृष्टिअे विचार करीअे तो समय अे सतत मृत्युनी अगमयेती आपी रहुं छे, आपणे मात्र भाषाप्रयोग पर पाण विचार करीअे, तो य आ वात समजय अेवी छे. १० वाग्या... ११ वाग्या... १२ वाग्या.... आमां शुं वागे छे? ने कोने वागे छे? अे कही विचार कर्यो? अेक हजर हथोडा वागे, अने मजभूत पाण हीवाल तूटी पडे छे. आपणा आयुष्यनी हीवालने आ 'वाग्या'नो मार वागी रह्यो छे. अे हीवाल सतत जर्जरित थई रही छे. अेना पर सतत समय - हथोडा पडी रखा छे. योक्कस गणित करी शकीअे तो नियत नंबरना हथोडे आ आयुष्य-हीवाल तूटी ज पडवानी. आमां ईरङ्गार अेटलो थई शके के अन्य परिभणो पाण अेने जमीनदोस्त करवा माटे कामे लागी जाय, तो आ हीवाल वहेली पडे अेवी शक्यता पूरे पूरी छे. पाण आ हीवालने पडता अेक क्षणनो पाण विलंब थाय, अे बिहकुल अशक्य छे.

देत पहोरियां घरिय घाड रे...

आनंदघनज महराज गर्भित रीते अेवो सकेत करवा मांगे छे, के आ प्रतिघात घडियाण पर नथी. आ प्रतिघात तो

તારા આયુષ્ય પર છે. મનુષ્ય તરીકેના તારા અસ્તિત્વ પર છે. આ તો તારી જીવન-દોરી પરના ઘસરકા છે. એ તૂટે એની પહેલા તું તારું આત્મહિત સાધી લે.

વૈરાગ્યશતકમાં આ જ ઉપદેશ પ્રાકૃતિક - ઘડિયાળના રૂપકથી આપ્યો છે -

દિવસનિસા ઘડીમાલં, આસલિલં જીયાણ ઘિત્તૂં।

ચંદાચ્ચબહ્લા, કાલડરહટ્તં મમાહંતિ।।

પ્રાચીન કાળમાં કૂવા પાસે અરઘટ્ટ યંત્ર રાખવામાં આવતા. આજે પણ ગામડાઓમાં ક્યાંક ક્યાંક એવા યંત્રો જોવા મળે છે. તેમાં ચગદોળના આકારમાં ઘડીઓ ગોઠવેલી હોય, એ યંત્ર સાથે બે બળદો જોડેલા હોય. તેઓ એક બાજુ ગોળ-ગોળ ફરે, એટલે બીજી બાજુ નાની નાની ઘડીઓ (માટલીઓ)માં પાણી ભરાતું જાય, અને કૂવામાંથી પાણી બહાર આવતું જાય.

અહીં આ જ વસ્તુની તુલના કરી છે - દિવસો અને રાતો એ ઘડીઓ છે. આયુષ્ય એ પાણી છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર એ બે બળદો છે. તેઓ બંને કાળ-અરઘટ્ટને ફેરવી રહ્યા છે. જેમ જેમ તેઓ ફરતા જાય, તેમ તેમ દિવસો અને રાતો પસાર થતા જાય. અને તેમ તેમ આયુષ્ય ખૂટતું જાય.

અંજલિ જલ જ્યું આયુ ઘટત હૈ...

પશ્ચિમી અભિનેત્રી મેરેલિન મનરો... ચાર ડોક્ટરોને નિયુક્ત કર્યા હતા રોજ પોતાને તપાસવા. કદી નખમાં ય રોગ ન આવે એ માટે સ્તો. એક દિવસ ચહેરા પર કરચલી દેખાઈ. એ દિવસ એના માટે નરક બની ગયો. ચારે ડોક્ટરોને ઘઘડાવી નાખ્યા. બિચારા શું બોલે? આખો દિવસ મેરેલિનને પોતાના ઘડપણની કલ્પના સતાવતી રહી. એ કરચલી એને મૃત્યુની દૂતી લાગી. એ જ મથાભાગમાં રાતે ઓણે આપઘાત કરી લીધો.

હેર-ડાઈ, હેર-વીક, મેક-અપ, લઘુવયસ્ક ઉચિત પહેરવેશથી માંડીને પ્લાસ્ટિક સર્જરી કરાવવા સુધીના પ્રયાસોનું લક્ષ્ય શું છે? એ પ્રયાસો કરનારની વિચારધારા શું હશે? વાસ્તવિકતાનો ઈન્કાર જ ને? કે બીજું કંઈ? રે, આ તો વાસ્તવિકતાને છુપાડવા જેવું છે. હાથમાંથી સરકી ગયેલા યૌવનની પાછળ નિષ્ફળ દોટ મુકવા જેવું છે. ભલા માણસ! આ ભવમાં તો એ તને કદી ય પાછું મળવાનું નથી. એને પકડવાની દોટમાં જે તારા હાથમાં છે, એને ય તું કેમ ગુમાવે છે?

અંજલિ જલ જ્યું આયુ ઘટત હૈ...

ટપક... ટપક... ટપક ચાલુ ને ચાલુ છે. તું આકાશ-પાતાળ એક કરે, તો ય એ બંધ થવાનું નથી. તારા પ્રયત્નની દિશા બદલી નાખ, ટપક... ટપક થતાં પ્રત્યેક બિંદુનો ઉત્કૃષ્ટ સદુપયોગ કર... કાળ પરનો વિજય એ તારું ભવિષ્ય બની જશે. તું અક્ષયસ્થિતિના સામ્રાજ્યનો સમ્રાટ બની જઈશ. આ દિશાનો તારો પ્રયત્ન એ જ આત્મજાગૃતિ.

કયા સોવે ડઠ જાગ બાડ રે...

તારી નિદ્રા જ તારું સર્વસ્વ લૂંટીને લૂચ્યુ હસી રહી છે. તને સાવ જ અંધારામાં રાખીને તને બરબાદ કરી રહી છે. હજી ય શું સૂતો છે? ઉઠ.. જાગ.. રે મૂર્ખ ! તારી આ નિદ્રાને ખંખેરી નાખ...

બહુ નાનકડી પંક્તિમાં જાગૃતિ અને સુષુપ્તિના અદ્ભુત સમીકરણોને આનંદઘનજી મહારાજે બહુ સીફતથી સમાવી લીધા. સતત ઘટી રહેલા આયુષ્યનો જાણે જીવંત પ્રસારણરૂપે ઉપન્યાસ કર્યો. હવે એ અવધૂત એક અનોખા અભિગમ સાથે આ જ અધ્યાત્મયાત્રામાં આપણને સહયાત્રી બનાવી રહ્યા છે.

FALLING DROP BY DROP WITHOUT ANY BREAK

CAUTION DEATH IS COMING...

જે કાળમાં તારી જાગૃતિની શક્યતા છે, એ કાળ ઝડપથી વીતી રહ્યો છે.

પ્રત્યેક ક્ષણે એ કાળની અંતિમ ક્ષણ

તારી વધુ ને વધુ નિકટ આવી રહી છે.

इंद चंद नागिंद मुनि चले

कोण राजापति साह राउ रे,

भमत भमत भवजलधि पाय के

भगवंत भजन बिन भाव नाउ रे...२

क्या सोवे उठ जाग बाउ रे...

ઈન્દ્ર, ચંદ્ર, નાગેન્દ્ર અને મુનિઓ પણ ચાલ્યા
ગયા, તો પછી ચક્રવર્તી, શહેનશાહ ને રાણા તો કોણ
છે? પ્રભુભક્તિરૂપ ભાવનૌકા વિના સૌ ભવસાગર
પામીને ભમ્યા જ કરે છે. ॥૨॥

(રાજાપતિ = ચક્રવર્તી, સાહ = શેહનશાહ,
રાહ = રાણા, પાય કે = પામીને, ભાવ નાહ = ભાવનૌકા)

આઠ વર્ષનો બાળક પપ્પાનો હાથ પકડીને રસ્તા પર
ચાલી રહ્યો હતો. સામેથી સ્મશાનયાત્રા આવી. પપ્પાએ સાઈડ
બદલી. બાળક પણ સાથે ને સાથે ધકેલાયો, પણ એની નજર
સ્મશાનયાત્રા સાથે બંધાયેલી જ હતી. પપ્પાના પગલા ઉતાવળા
થયા. ડાઘુઓ પણ પસાર થઈ ગયાં. બાળકની જિજ્ઞાસા હવે
પ્રગટ થઈ.

પપ્પા ! આ શું હતું ?

કાંઈ નહીં ?

કહો ને પપ્પા ! શું હતું ?

સ્મશાનયાત્રા...

એટલે?

એ માણસ મરી ગયો, એટલે એના શરીરને બાળી
નાખવા લઈ જાય છે.

તો પપ્પા ! એણે શું કર્યું કે એ મરી ગયો?

કાંઈ નહીં, બધાને એક વાર મરવું તો પડે જ.

એમ? પપ્પા ! તમારે પણ?

ઘાડ દઈને પપ્પાએ એક લાફો ઠોકીને કહ્યું, “ચાલ
છાનો માનો. તું બહુ બોલ બોલ કર્યા કરે છે.”

હવે જ્યાં સુધી મમ્મી ન મળે, ત્યાં સુધી રડવાનો અર્થ
ન હતો. બિચારો બાળક રડમસ ચહેરે ચૂપચાપ ચાલવા લાગ્યો.
બાળકની જિજ્ઞાસાને આપણે જેટલી સરળતાથી સમજી શકીએ
છીએ, એટલી જ સરળતાથી પપ્પાના ક્રોધનું કારણ પણ સમજી
શકીએ છીએ. કદાચ મોટા ભાગના મનુષ્યો સ્પષ્ટ સમજ
સાથેની ગંભીર ગેરસમજનો ભોગ બન્યા છે. સ્પષ્ટ સમજ એ
છે કે ‘બધાએ મરવાનું છે.’ ગંભીર ગેરસમજ એ છે કે ‘મારે
કદી મરવાનું નથી.’

આનંદઘનજી મહારાજનો ઇશારો આ ગંભીર ગેરસમજ
પર છે. ઈન્દ્રોના પણ આયુષ્ય ખૂટે છે. ચંદ્રના દેવેન્દ્રનું પણ
ચ્યવન થાય છે. નાગેન્દ્રોને પણ એક ક્ષણે પોતાનું ખોળિયું
છોડવું પડે છે, અરે, મુનિવરો પણ કાળઘર્મ પામ્યા વિના રહેતા
નથી. તો બીજાની તો શું વાત કરવી? એ પછી ચાહે ચક્રવર્તી
હોય, સમ્રાટ હોય કે રાણા હોય, શ્રીમંત હોય કે સત્તાધીશ
હોય, એને ગયા વિના છૂટકો નથી.

શાંતસુધારસ ગ્રંથમાં અશરણ ભાવનાનું નિરૂપણ કરતાં
કહ્યું છે -

યે ષટ્કલ્પમહીમહીનતરસા નિર્જિત્ય બધ્રાજિરે,

યે ચ સ્વર્ગભુજો ભુજોર્જિતમદા મેદુર્મુદા મેદુરાઃ।

તેઽપિ ક્રૂરકૃતાન્તવકત્રરદનૈ-નિર્દલ્યમાના હઠા-દત્રાણાઃ

શરણાય હા દશદિશઃ પ્રૈક્ષન્ત દીનાનનાઃ।।૨-૧।।

જેમનું સામર્થ્ય પ્રચંડ હતું. જેમણે છ ખંડની ધરતીને
જીતી લીધી. જેઓ સ્વર્ગ-સામ્રાજ્યના માલિક હતા,
તેઓ પણ ક્રૂર ચમરાજના દાંતોથી વિવશાપણે ચવાય છે...
ત્યારે છેલ્લા શ્વાસ લેતા લેતા તેઓ દશે દિશામાં નજર કરે
છે, કે કોણ અમને બચાવે? પણ તેમનું સર્વસ્વ ભેગું થઈને પણ

તેમને બચાવી શકે તેમ નથી. એ જોઈને તેઓ ય નિરાશ થઈ જાય છે.

‘આ મારું પરમેનન્ટ એડ્રેસ’... કાર્ડ આપીને આવા શબ્દો બોલતી વ્યક્તિ એટલો વિચાર કેમ નથી કરતી? કે જો હું પોતે ય ‘ટેમ્પરરી’ છું, તો મારું એડ્રેસ પરમેનન્ટ શી રીતે હોઈ શકે?

ઈરાનનો એક બાદશાહ, મહેલની અગાશીમાં બેગમ સાથે બેઠો હતો. અચાનક બેગમને કાંઈક યાદ આવ્યું, દાસીને આદેશ કર્યો, “નીચે જાઓ, વહા ચલણા (ચાલાણી) હૈ, ઉસ કે નીચે રેણા (રીંગણુ) હૈ, વહ લે આઓ”, દાસી ગઈ. થોડી વારમાં ખાલી હાથે પાછી આવી. પ્રશ્નાર્થભરી નજરે બેગમ એને જોઈ રહી. દાસીએ કહ્યું, “ચલણા હૈ, રેણા નહી”

આ સાંભળીને બાદશાહ અને બેગમ બંને વિચારમગ્ન થઈ ગયા... ચલણા હૈ = આપણે એક દિવસ ચાલ્યા જવાનું છે... રેણા નહી = અહીં કાયમ રહેવાનું નથી... વિચારધારા આગળ વધી... પ્રતિક્ષણ નજીક આવતું મૃત્યુ દેખાયું. મન વૈરાગ્યથી આપ્લાવિત બન્યું અને બંનેએ આત્મસાધનાનો પંથ પકડી લીધો.

મરણ શી રીતે અટકી શકે એના પર અનાદિકાળથી જાત જાતના સંશોધનો થતા રહ્યા છે. ‘રસેશ્વર દર્શન’ આનું અનોખું ઉદાહરણ છે. આ દર્શનની માન્યતા મુજબ વિશિષ્ટ પદ્ધતિથી પારો ખાવાથી જીવનમુક્તિ મળે છે. એ માણસ કદી મૃત્યુ પામતો નથી. પણ આવો માણસ હજી સુધી આપણા જોવામાં આવ્યો નથી. હા, એવા પ્રયોગથી અકાળે મરણ પામ્યા હોય, એવા દાખલા બન્યા હશે. આધુનિક વિજ્ઞાન પણ મરણને અટકાવવાના ઉપાયો શોધી રહ્યું છે. વિજ્ઞાને એવી દવા શોધી કાઢી છે, એવી વાતો પણ ઉડતી હોય છે. પણ એ બધું વજૂદ વગરનું છે.

Cemetery
The Last point of Journey...

ગંભીર ગેરસમજ એ છે કે
‘મારે કદી મરવાનું નથી.’

મૃત્યુને દૂર કરવાનો એક માત્ર ઉપાય છે સર્વકર્મક્ષય. અને સર્વકર્મક્ષયનો એક માત્ર ઉપાય છે જિનાજ્ઞાપરિપાલન. જિનાજ્ઞાપરિપાલન એ જ ભગવાનની શ્રેષ્ઠ ભક્તિ છે. એના વિના ભવભ્રમણનો અંત ન આવે.

भमत भमत भवजलधि पाय के, भगवंत भजन बिन भाव नाउ रे...

ભગવદ્ભક્તિ એ જ ભવસાગરમાં ભાવનૈયા છે, એ જ સંસારથી મુક્ત થવાનો ઉપાય છે. પંચાશકસૂત્રની ટીકામાં ભક્તિની ભૂમિકા કેવી લોકોત્તર હોય, તેનું માર્મિક વર્ણન કર્યું છે -

का भक्तिस्तस्य येनाऽऽत्मा, सर्वथा न नियुज्यते ?।

અભક્તે: ફલમેવાઽઽહુ - રંશેનાપ્યનિયોજનમ્।।

જે પોતાની જાતનું સંપૂર્ણ સમર્પણ નથી કરતો, તેની શું ભક્તિ છે. એક અંશનું પણ સમર્પણ બાકી રાખવું, એ અભક્તિનું જ સૂચક છે.

ઉત્કૃષ્ટ ભગવદ્ભક્તિ છે ભગવાનની આજ્ઞાનું સંપૂર્ણ પણે પાલન. પાંચ મહાવ્રતો, રાત્રિભોજન વિરમાણવ્રત, અષ્ટ પ્રવચનમાતા, બાહ્ય-આભ્યંતર તપ, પાંચ પ્રહર સ્વાધ્યાય, રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ... આ બધું ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન છે. વીતરાગસ્તોત્રમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યે કહ્યું છે -

आज्ञाऽऽराद्धा विराद्धा च शिवाय च भवाय च॥

જિનાજ્ઞાની આરાધનાથી મોક્ષ મળે છે અને જિનાજ્ઞાની વિરાધનાથી સંસારભ્રમણ થાય છે.

જિનાજ્ઞાનું સંપૂર્ણપાલન શક્ય ન જ હોય, તો જેટલા અંશે શક્ય બને એટલા અંશે તેનું પાલન કરવું જોઈએ, અને તેની સાથે અષ્ટપ્રકારી પૂજા આદિ દ્વારા પણ પ્રભુભક્તિ કરવી જોઈએ.

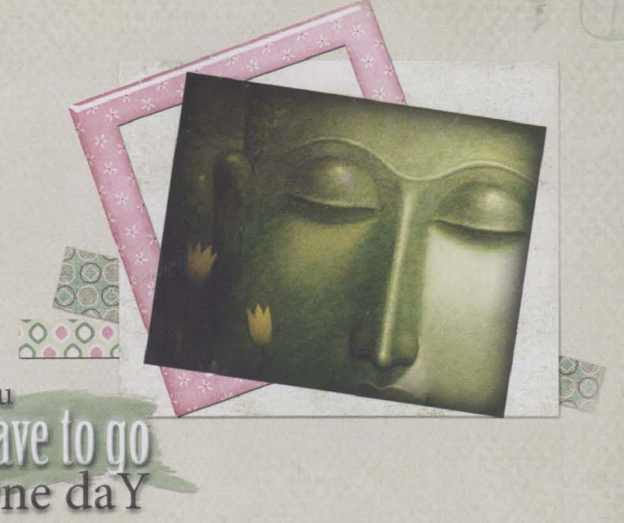
ભયાનક દરિયો હોય, ઉંચા ઉંચા મોજા ઉછળતા હોય, મોટા મોટા માછલાઓ અથડાતા હોય, ખતરનાક મગરમચ્છો જીવતા ચાવી જવાની પેરવીમાં હોય, ડુબી જવાની તૈયારીમાં હોય, એવી સ્થિતિમાં માણસને કોઈ વહાણ મળી જાય તો એ કેવી રીતે એનું આલંબન લે? એનો આશરો લેવાની એને કેવી તમન્ના હોય? એનામાં ચડી જવાનો એનો કેવો પ્રયત્ન હોય?

એવા દરિયા કરતાં ય અનંતગણો ભયાનક છે સંસારસાગર. જન્મ-જરા-મરણ-રોગ-શોક આદિ અસંખ્ય દુઃખોથી ભરેલો છે આ ભવસાગર. નરક-તિર્યચગતિની કાળી યાતનાઓથી ભરેલો છે આ ભવસાગર. આ ભવસાગરમાં વહાણ જેવી છે ભગવદ્ભક્તિ. આ વહાણનો આશરો લેવાનું જેને મન થતું નથી, એને હજી સુધી ભવસાગરની ભયાનકતા સમજાઈ જ નથી.

જ્યાં સુધી ‘ભય’ નહીં જાગે, ત્યાં સુધી ન તો શરણની તમન્ના જાગશે, કે ન તો આજ્ઞાપાલનનું સામર્થ્ય પ્રગટશે. મમ્મીની પરચીશ બૂમો રમતા બાળકને ઘરમાં બોલાવી શકતી નથી, પણ અઘોરી બાવાના દર્શનમાત્રથી એ બાળક દોડતો આવીને મમ્મીને બાઝી પડે છે.

न शरणं भयाद् विना।

ભય વિના શરણ સંભવિત નથી.

ભવભાવના, ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ કથા, વૈરાગ્યકલ્પલતા જેવા ગ્રંથોથી સંસારનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. ચાર ગતિઓ, કાયસ્થિતિ, ભવસ્થિતિ, પુદ્ગલપરાવર્ત... એક વાર આ પદાર્થોનું પરિશીલન થાય એટલે સમગ્ર સંસાર જાણે પ્રત્યક્ષ દેખાય. સાડા ત્રણ કરોડ રુંવાડામાંથી કંપારી પસાર થઈ જાય. અને શરણની ઝંખનાનો ઉદ્ભવ થયા વિના ન રહે.

ચિંટુ ને પિંટુ. બંને ભાઈઓને ફરવા જવાનું મન થયું. ઘરની બાજુમાં જ મોટું જંગલ હતું. દાદાજીને ખૂબ આગ્રહ કર્યો... “અમારી સાથે ચાલો ને ચાલો.” દાદાજી કહે, “પણ તમે મારી સામે તો જુઓ... ૩૦ વર્ષથી મને લકવો છે. ૮૦ વર્ષની ઉંમર છે. વ્હીલચેર વગર હું ઘરમાં ય હરી ફરી શકતો નથી, તો પછી...” ચિંટુ-પિંટુ બરાબર જીદે ચડ્યા હતા... “અમે તમને વ્હીલચેરમાં લઈ જઈશું...”

દાદાજીને આવવું જ પડ્યું. ઝાડીઓમાંથી નાનકડી કેડી પસાર થતી હતી. આગળ પિંટુ ચાલતો

હતો અને પાછળ ચિંટુ દાદાજીની વ્હીલચેર ચલાવતો હતો, ત્યાં તો અચાનક ઝાડીમાંથી રીંછ બહાર આવ્યો. એને જોતાની સાથે બધાના મોતિયા મરી ગયા. ચિંટુ ને પિંટુ બંને ઉંધુ ઘાલીને ભાગ્યા. બધી શક્તિ લગાડીને દોડ્યા... મમ્મી... મમ્મી બૂમો પાડતા ઘરના કંપાઉંડમાં આવ્યા. મેઈન ગેટ બંધ કરી દીધો. મમ્મી... મમ્મી કરતાં દોડ્યા. ત્યાં તો મમ્મી ઘરમાંથી બહાર આવી... “ચૂપ રહો... ચૂપ રહો...” “મમ્મી! મમ્મી!” હાંફતા હાંફતા બંને ટાબરિયા બોલ્યા “દાદાજીને રીંછ ખાઈ ગયું.” મમ્મી કહે, “ચૂપ રહો, દાદાજી તો તમારી પહેલા દોડતા દોડતા આવી ગયા છે.”

૮૦ વર્ષની ઉંમર... ૩૦ વર્ષથી લકવો... ઘરમાં પણ વ્હીલચેરની આવશ્યકતા... આ સ્થિતિમાં દાદાજી પોતાના પૌત્રોને ય પાછળ પાડી દે, એવી ગજબનાક દોટ લગાવી શક્યા. કારણ હતું માત્ર ભય. જ્યારે સંસારનો ભય લાગી જાય, ત્યારે અંતરમાંથી આ ઉદ્દગારો પ્રગટ થાય -

અન્યથા શરણં નાસ્તિ, ત્વમેવ શરણં મમ।

તસ્માત્ કારુણ્યભાવેન, રક્ષ રક્ષ જિનેશ્વર !।।

પ્રભુ! તારા સિવાય કોઈ મારું શરણ નથી. તું જ મારું શરણ છે. માટે કૃપા કર. મારું રક્ષણ કર. મારું રક્ષણ કર.

એક બાજુ નરક-નિગોદ વગેરેરૂપ ભયાનક દ્રવ્ય સંસાર, તો બીજી બાજુ ક્રોધ-માન-માયા-લોભરૂપ ભાવસંસાર. આ બે સંસારમાં

આપણો જીવ અનાદિકાળથી ભટકી રહ્યો છે. આ ભવભ્રમણથી છૂટવા માટે શરણ લઈએ ભગવદ્ભક્તિનું.

ભમત ભમત ભવજલધિ પાય કે,
ભગવંત ભજન બિન ભાવ નાઉ રે...

આત્મજાગૃતિનું આ પણ એક સ્વરૂપ છે... ભગવદ્ભક્તિ... જિનચરણશરણ... જિનાજ્ઞાપરિપાલન. માટે જ આનંદઘનજી મહારાજ ફરી ઉપનય કરે છે -

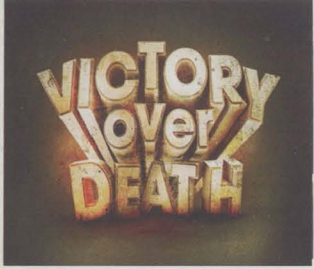
કયા સોવે ઊઠ જાગ બાડ રે...

ભયના નિમિત્તો તને ઘેરી વળ્યા છે, શરણ્ય વ્યક્તિનું સાન્નિધ્ય તને સાંપડ્યું છે. એનું શરણ લેવા માત્રથી તારા સર્વ દુઃખોનો અને દોષોનો અંત આવી જવાનો છે. આ સ્થિતિમાં તું સૂતો રહે... આ સોનેરી અવસર હાથમાંથી સરકી જાય એ કેમ પાલવે?

કયા સોવે ઊઠ જાગ બાડ રે...

જાગ ભાઈ જાગ... આ અવસર જાગૃતિનો છે, સૂવામાં તો અનાદિકાળમાં કાંઈ જ બાકી રાખ્યું નથી.

પદ હવે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે. આતમરામ હજી જાણે કાંઈ ગડમથલમાં છે, ત્યારે અવધૂત આનંદઘન એવા હૃદયોદ્દગારોની અભિવ્યક્તિ કરે છે, કે જેનું શ્રવાણ કર્યા પછી આતમરામને અન્ય કોઈ વિકલ્પ જ ન રહે...

कहा विलंब करे अब बाउ रे,
तरी भवजलनिधि पार पाउ रे,
आनंदघन चेतनमय मूर्ति,
शुद्ध निरंजन देव ध्याउ रे...३

क्या सोवे उठ जाग बाउ रे...

મૂર્ખ ! હવે વિલંબ શું કરે છે? ભવસાગરને તરી જઈને તેનો પાર પામ. આનંદઘન ચૈતન્યમય મૂર્તિ છે. એ નિરંજન શુદ્ધ દેવ છે. એમનું ધ્યાન કર. ||૩||

(પાઉ રે = પામ, ધ્યાઉ રે = ધ્યાન કર)

એક યુવાન. ગરીબીનો પાર નહીં. ઉંમર વધતી જાય છે. પણ કોઈ એને છોકરી આપતું નથી. બિયારાએ ચાર ગણી મહેનત કરવા માંડી. માંડ માંડ થોડા પૈસા ભેગા થયા. લગ્ન નક્કી થયા. એણે બધા પૈસા લગ્નમાં લગાડી દીધા. મોટે ઉપાડે જાન લઈને પરણવા ગયો. પણ મુદૂર્તના સમયે જ એને ગાઢ ઉંઘ આવવા લાગી. ક્યાંક જઈને ઘસઘસાટ સૂઈ ગયો. જાનૈયાઓ શોધી શોધીને થાક્યા. કન્યા પક્ષવાળા ય લગ્ન પહેલા જ છૂટાછેડા લઈને જતા રહ્યા. બિયારો વરરાજા ઠેક સવારે ઉઠ્યો ને પોક મૂકીને રડ્યો. શ્રીપાળ રાસમાં આ જ વાત કરી છે -

જાન લઈ બહુ જુક્તિ શું, જેમ કોઈ પરણવા જાય રે,
લગ્નવેળા ગઈ ઊંઘમાં, પછે ઘણુ પસ્તાય રે...

આ વરરાજા એટલે બીજું કોઈ નહીં, પણ આપણો આત્મા. ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય, એમ અનંતકાળથી અકામનિર્જરા કરતા કરતા જે જે પુણ્ય ભેગું થયું, તેનાથી પંચેન્દ્રિયપણુ, મનુષ્યભવ, આર્યદેશ, સંપૂર્ણ શરીર વગેરે મહામૂલ્યવાન સામગ્રી મળી. હવે મોહનિદ્રાને કારણે એ બધી સામગ્રીને નિષ્ફળ કરી દેવી, એ સામગ્રીને મેળવવા માટે દરિયા જેટલા દુઃખો સહન કર્યા, એને વ્યર્થ બનાવી દેવા. એ કેટલી મૂર્ખતા !

કહા વિલંબ કરે અબ બાડ રે...

ઓ મૂર્ખ ! એ સામગ્રીને સફળ કરવામાં તું વિલંબ કરે છે ને? એ ય મોટી મૂર્ખામી છે.

હીરો ઘોઘે જઈ આવ્યો, ને ડેલે હાથ દઈ આવ્યો.

એના જેવો આ ઘાટ છે. ૨૮૫ રન થઈ ગયા હોય. માત્ર એક વિનિંગ શોટની આવશ્યકતા હોય અને એમાં જે પાછો પડે, એના માટે શું કહેવું? સી.એ. ની બધી પરીક્ષાઓમાં પાસ થયા પછી અંતિમ પરીક્ષા આપવા જે જાય જ નહીં, એના માટે શું કહેવું? કરોડોનો માલ મોકલ્યા પછી જેને બીલ મોકલવાની કોઈ જ ઉતાવળ ન હોય, એના માટે શું કહેવું? અમેરિકાના વીઝા, પાસપોર્ટ, ટિકીટ વગેરે માટે આકાશ-પાતાળ એક કર્યા બાદ, પ્લેન ઉપડવાના સમયે ય ઘરે આરામ ફરમાવતો રહે, એના માટે શું કહેવું?

કહા વિલંબ કરે અબ બાડ રે...

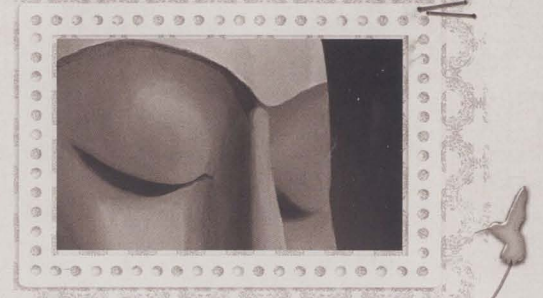
અનંત કાળે આ સામગ્રી મળી છે, અનંત પુણ્યે આ સામગ્રી મળી છે. અનંત મૂલ્યવાન આ સામગ્રી મળી છે. હવે એને સફળ કરવામાં વિલંબ શી રીતે કરાય? ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પ્રભુ વીરના શબ્દો છે -

તિણ્ણો હુ સિ અણ્ણવં મહં કિં પુણ ચિદ્વસિ તીરમાગઓ ?

જ્યારે તું મહાસાગરને તરી જ ગયો છે, તો પછી કિનારાની સાવ નજીક આવીને અટકી કેમ ગયો છે? એક છેલ્લી છલાંગ લગાવી દે, સંસારનો પાર પામી જા.

તરી ભવજલનિધિ પાર પાડ રે...

એક હતા સરદારજી. પોતાના ખાસ મિત્ર સાથે વાતે વળગ્યા હતા. મિત્રે એમને પ્રશ્ન કર્યો, “તને બહુ ગરમી લાગે,

તો તું શું કરે?” સરદારજીએ તરત જ જવાબ આપ્યો, “એ. સી. પાસે બેસી જાઉં.” “એ.સી. પાસે બહુ વાર બેઠા પછી પણ ખૂબ ગરમી લાગે તો?” “તો હું એ. સી. ચાલુ કરી દઉં.”

ભલા માણસ ! એ. સી. ચાલુ કરવાથી જ જો તકલીફો દૂર થઈ જતી હોય, તો પછી એ.સી. ચાલુ કરવામાં વિલંબ કરવાનું શું કારણ? અનાદિકાળથી આપણા આત્માને દુઃખી દુઃખી કરી નાખનાર છે કર્મો. આજે એ સામર્થ્ય મળ્યું છે કે આપણે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની સાધના દ્વારા એ કર્મોનો કચ્ચરઘાણ કરી શકીએ, આપણા આત્માને સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરી શકીએ, તો પછી એ સામર્થ્યનો સદુપયોગ કરવામાં વિલંબ શા માટે?

કહા વિલંબ કરે અબ બાઝ રે...

આ આણમોલ અવસર પામ્યા પછી પળનો પણ વિલંબ કરવા જેવો નથી. મહોપાધ્યાયજીએ શ્રી વિમલનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહ્યું છે -

અવસર પામી આળસ કરશે એ મૂરખમાં પહેલોજી,
ભૂખ્યાને જેમ ઘેબર દેતા હાથ ના માડે ઘેલો જી.

કકડીને ભૂખ લાગી છે, ઘેબરના ભાવતા ભોજન મળ્યા છે, ને તો ય એ ઘેબરને મોઢામાં મુકવા જેટલો પણ પ્રયત્ન કરવો નથી. એની ભૂખ ક્યારે દૂર થાય? જો આપણી જાતને આપણે બુદ્ધિશાળી માનતા હોઈએ, તો આ અવસરની પ્રાપ્તિને સફળ કરવી જોઈએ.

આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે -

खणं जाणाइ पंडिए - अवसरने जाणे ते भरो विद्वान्.

શત્રુઓ તરફથી મિસાઈલ છૂટી ગઈ હોય, ત્યારે માત્ર ત્રણ સેકન્ડના સમયમાં બધી ગણતરી કરીને તેની સામે મિસાઈલ છોડી દેવી પડે છે. બે એટેક આવી ગયા હોય, કાર્ડિયોગ્રામ ભયજનક પરિણામ બતાવતો હોય, ત્યારે તાત્કાલિક યોગ્ય સારવાર આપવી જરૂરી બને છે. બજારમાં સફળ વેપારી થવા માટે યોગ્ય સમયે તાત્કાલિક ઉચિત નિર્ણય લેવો આવશ્યક હોય છે.

એ તક... એ અવસર છૂટી જાય, એટલે બધી હોંશિયારી પાણીમાં મળી જાય, બધી વિદ્વત્તા ધૂળ ભેગી થઈ જાય. ચતુરાઈ તો એ અવસરે બતાવવાની હતી. આપણા માટે આ અવસર છે સામર્થ્યના સદુપયોગનો. આપણા માટે આ તક છે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની આરાધનાની. ચાલો, જિનાજ્ઞાના પાલન માટે કટિબદ્ધ બની જઈએ. એ માટે પહેલા આપણું ધ્યાન બધેથી ઉઠાવીને જિનેશ્વર ભગવંતમાં કેન્દ્રિત કરી દઈએ. આનંદઘનજી મહારાજ પણ આ જ વાત કરી રહ્યા છે -

आनंदघन चेतनमय मूर्ति, शुद्ध निरंजन देव ध्याउ रे...

પ્રભુનું ધ્યાન તો જ થઈ શકે, કે જો પ્રભુના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય. માટે પ્રભુના સ્વરૂપનું પહેલું લક્ષણ અહીં કહ્યું છે - આનંદઘન. ઘન એટલે નક્કર (સોલિડ). પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશ પર એટલો આનંદ ભરેલો છે કે જેનું વર્ણન ન થઈ શકે. મહાવીરસ્વામી ભગવાનના ૨૭ ભવના સ્તવનમાં કહ્યું છે -

તુમ સુખ એક પ્રદેશનું નવિ માવે લોકાકાશ...

પ્રભુ ! તમારા આત્માના એક પ્રદેશના સુખને પણ જો મોટું કરવામાં આવે, તો એ સુખ સમગ્ર લોકના આકાશમાં પણ સમાઈ ન શકે.... કેવો નક્કર હશે એ આનંદ. આનું જ નામ આનંદઘન. શ્રુતિમાં પણ કહ્યું છે -

નિત્યં વિજ્ઞાનમાનન્દં બ્રહ્મ...

આત્મા નિત્ય જ્ઞાન-આનંદસ્વરૂપ છે.

કાગડા કાળા છે, તો હજારો ટન ચૂનો પણ એમને ઘોળા કરી શકે તેમ નથી. બહારથી સુખ મેળવવાની ચેષ્ટા કાગડાને સફેદો લગાડવા જેવી છે.

સુખ તો આત્માનું સ્વરૂપ છે. સુખ તો આત્માનો સ્વભાવ છે. આનંદ તો આત્માનું અવિભાજ્ય લક્ષણ છે. પાણી વિનાનો દરિયો જો સંભવે, તો જ આનંદ વિનાનો આત્મા સંભવે. પણ એ આનંદ કયો? વિષયસંયોગજન્ય નહીં, શાતાવેદનીય કર્મના ઉદયજન્ય નહીં. પણ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવના પ્રાગટ્યથી પ્રાપ્ત થયેલ આનંદ. વીતરાગતાનું એ સુખસંવેદન અવાર્ણનીય હોય છે.

ઈન્દ્રિયપરાજય શતકમાં કહ્યું છે -

જં લહૈ વીયરાઓ સુખં તં મુણૈ સુચ્ચિય ન હુ અન્નો।

ન હુ ગત્તાસુઅરઓ જાણૈ સુરલોહ્યં સુખં।।

વીતરાગ પરમાત્મા જે સુખની અનુભૂતિ કરે છે, એ સુખને તે જ જાણી શકે છે, બીજા નહીં. ગટરનું ડુકકર જેમ દેવલોકના સુખને ન જાણી શકે, તેમ વીતરાગના સુખને જાણવું, એ આપણા ગજા બહારની વાત છે. વીતરાગના સુખને

સંપૂર્ણપણે તો માત્ર વીતરાગ જ જાણી શકે.

હા, ઉપમા દ્વારા આપણે પણ જાણી શકીએ. કોઈની સર્વ ઈષ્ટ વિષયોની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, સર્વ મનોકામનાઓ પૂર્ણ થઈ જાય, સર્વ રોગો દૂર થઈ જાય, ત્યારે તેને જેવું સુખ થાય એના કરતાં અનંતગુણ હોય છે શુદ્ધ આત્માનું સુખ... આનું જ નામ આનંદઘન.

રશિયન ફિલોસોફર ગોર્કી. અમેરિકાના પ્રવાસે ગયો. આખું અમેરિકા ફર્યો. છેલ્લે જવાના દિવસે એને રિપોર્ટરો ઘેરી વળ્યા. અમેરિકાના એકથી એક ચડિયાતા સ્થાનો, મનોરંજનના સ્થળો જોયા પછી ગોર્કી તેના માટે ઉંચો અભિપ્રાય આપે, અમેરિકાનું ગૌરવ વધે એવા સમાચારો હેડલાઈનમાં છાપી શકાય, એવો રિપોર્ટરોનો આશય હતો. ‘અમેરિકા માટે તમારો અભિપ્રાય?’ આ પ્રશ્ન સાંભળીને ગોર્કી ગળગળા થઈ ગયા. કોઈ હજી કાંઈ સમજે એ પહેલા તો ગોર્કીની આંખોમાંથી રીતસરના આંસુ સરી પડ્યા.

બે ક્ષણ તો બધા સ્તબ્ધ થઈ ગયા. પછી ધીમે રહીને કો’કે કારણ પૂછ્યું, જરા સ્વસ્થ થઈને ગોર્કીએ કહ્યું, “જે દેશની પ્રજાને સુખ માટે આટલા બધા સાધનોની જરૂર પડતી હશે, એ દેશની પ્રજા વાસ્તવમાં કેટલી દુઃખી હશે? એ વિચારે હું દ્રવિત થઈ ગયો છું.”

બગલમાં રહેલી ઘોડીઓ વિકલાંગતાની જ જાહેરાત કરે છે, ચહેરા પર મેક-અપના લપેડા કદરૂપતાની જાહેરાત કરે છે. એમ સુખના સાધનો પાછળની દોટ એ જાતના દુઃખીપણાની જાહેરાત કરે છે.

ઔપાધિક સુખની તૃષ્ણાએ આત્માને એનું સ્વાભાવિક સુખ ભૂલાવી દીધું છે. પરમાત્માનું ધ્યાન એ બીજા શબ્દોમાં

કહીએ તો આપણા શુદ્ધ આત્માની સ્મૃતિ છે. આપણે છીએ આનંદધન. દૂધને જો સફેદીની જરૂર પડે, તો આપણને બાહ્ય સુખસંયોગની જરૂર પડે. આનંદની સ્વયંભૂ સરવાણીઓ ફૂટી નીકળે છે આત્માનુભૂતિમાં. હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકામાં કહ્યું છે -

न देवराजस्य न चक्रवर्तिण-स्तन्नो सुखं रागयुतस्य मन्ये।
यद् वीतरागस्य मुनेः सदाऽऽत्म-निष्ठस्य चित्ते स्थिरतां प्रयाति॥

દેવેન્દ્ર હોય કે ચક્રવર્તી હોય, દુનિયાના કોઈ રાગીને એવું સુખ નથી મળતું, કે જે સુખ વીતરાગમુનિને મળે છે. જે આત્મનિષ્ઠ છે, આત્માનુભૂતિમાં નિમગ્ન છે, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પ્રગટ કરવા માટે રત્નત્રયીની આરાધનામાં પરાયાણ છે, તેના ચિત્તમાં આવું સુખ પ્રતિષ્ઠિત થયા વિના રહેતું નથી.

परमात्मानुं भीजुं लक्षाण छे यैतन्यमय मूर्ति.

चेतयति वस्तुस्वरूपं यथावस्थितमिति चेतनः।

જે વસ્તુસ્વરૂપનું યથાર્થ સંવેદન કરે તેનું નામ ચેતન. ચેતનપણું એટલે ચૈતન્ય. આત્મા ચૈતન્યમય મૂર્તિ છે. ઘડો માટીમય હોય, એનો અર્થ છે, એ માટીમાંથી બનેલો હોય. ઘડો અને માટી અલગ વસ્તુ ન હોય. એ રીતે આત્મા ચૈતન્યમય છે. ચૈતન્ય એ એનું સ્વરૂપ છે, એનું લક્ષણ છે. અસાધારણ ધર્મ હોય એ લક્ષણ કહેવાય. જીવ સિવાય બીજે ક્યાંય ન હોય, એને જીવનું લક્ષણ કહેવાય. ચૈતન્ય એ જીવનું લક્ષણ છે. આ લક્ષણ ક્યાંય અજીવમાં જોવા ન મળે.

પણ આ ચૈતન્ય બધા જીવોમાં સમાન રીતે પ્રગટ થયું હોતું નથી. મોટા ભાગના જીવોમાં એ અશુદ્ધરૂપે હોય છે. આ ચૈતન્ય શુદ્ધરૂપે પ્રગટ થયું હોય છે પરમાત્મામાં. માટે

परमात्मा शुद्ध छे.

ચૈતન્ય અશુદ્ધ થાય છે રાગ-દ્વેષ-મોહ દ્વારા થતી મલિનતાથી, રાગ-દ્વેષ-મોહનો આત્મામાં સંપર્ક થવો એનું નામ અંજન. પરમાત્મામાં આ અંજન હોતું નથી.

निर्गतमञ्जनं यस्मात् सः - निरञ्जनः।

જેમનામાંથી આ અંજન જતું રહ્યું છે, એમનું નામ નિરંજન. હજારો લોકો પોતાને વંદન કરતા હોય, પોતાની સ્તુતિ કરતા હોય, તો ય પરમાત્માને કોઈ રાગ ન થાય અને હજારો

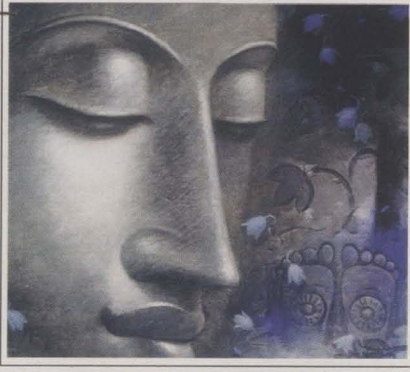

નાસ્તિકો પોતાને ગાળો આપતા હોય, તો ય પરમાત્માને જરા પણ દ્વેષ ન થાય. કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ સદા માટે સ્ફુરાયમાન છે, માટે પરમાત્માને મોહનો કોઈ અવકાશ નથી.

આવા નિરંજન 'દેવ' એટલે જ પરમાત્મા. 'દેવ'નો અર્થ પણ સમજવા જેવો છે.

दिव्यति क्रीडतीति देवः

જે રમણ કરે છે એ દેવ. પ્રસ્તુતમાં જે આત્મરમણતામાં નિરંતર નિમગ્ન છે. શુદ્ધ આત્માની અનુભૂતિમાં પરાયાણ છે.

“WHERE are you finding it? It's inside you !!!

You yourself are pleasure”

એમનું નામ દેવ. આવા દેવનું ધ્યાન કરવું જોઈએ.

આનંદઘન ચેતનમય મૂર્તિ, શુદ્ધ નિરંજન દેવ ધ્યાન રે...

બહુ માર્મિક વાત અહીં એ સમજવાની છે કે પરમાત્માનું ધ્યાન એટલે બંધ બારણે એકાંતમાં પલાઠી લગાવીને પરમાત્માનું ચિંતન કરવું, એ જ ધ્યાન છે એવું નથી. પરમાત્માના જે ગુણોનું અહીં વર્ણન કર્યું છે, તે ગુણોનો અભ્યાસ અને તેની પરિણતિ એ પણ આપેક્ષિક રીતે પરમાત્માનું ધ્યાન છે. એક ન્યાય છે -

ગુણગુણિનોડભેદ:

ગુણ અને ગુણવાન એ બે વચ્ચે ભેદ હોતો નથી. માટે જે આનંદ છે એ જ પરમાત્મા છે. જે શુદ્ધ ચૈતન્ય છે, એ જ પરમાત્મા છે, જે નિરંજનત્વ છે, જે દેવત્વ છે, એ જ પરમાત્મા છે. માટે આ ગુણોની પરિણતિ, આ ગુણો સાથેનું તાદાત્મ્ય, એ પણ પરમાત્માનું ધ્યાન છે. આ ધ્યાન પરાકાષ્ટાએ પહોંચે ત્યારે પરમાત્માની સમાપત્તિ થાય છે. આત્મા સ્વયં પરમાત્મા બની જાય છે. આનંદઘનજી મહારાજે એક અન્ય પદમાં આ જ ધ્યાનની અભિલાષા વ્યક્ત કરી છે -

નિરંજન યાર મોહે कैसे मिलेंगे...

નિરંજન પરમાત્માની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય? સાક્ષાત્ તીર્થંકરનો યોગ મળે, એ પણ દ્રવ્યપ્રાપ્તિ છે. તદ્દરૂપ બની જવું એ ભાવપ્રાપ્તિ છે. દૂધમાં બદામ પડે એ બદામની દ્રવ્યપ્રાપ્તિ છે. પણ ઘાસ વગેરે દ્રવ્ય પાચનક્રિયા દ્વારા દૂધરૂપ બની જાય, તે ભાવપ્રાપ્તિ છે. તે પર્યાયરૂપે પરિણમવું એનું નામ ભાવપ્રાપ્તિ.

નિરંજન પરમાત્માની ભાવ-પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો અંજનથી મુક્ત થવા માટે પ્રયત્ન કરવો પડે. રાગ-દ્વેષ-મોહ જેમ જેમ ઘટતા જાય, તેમ તેમ પરમાત્માપદ વધુ ને વધુ નજીક આવતું જાય. જેટલા જેટલા અંશે રાગ-દ્વેષ-મોહ ઘટતા જાય, તેટલા તેટલા અંશે પરમાત્માની ભાવપ્રાપ્તિ થાય. દ્રવ્યપ્રાપ્તિ પણ ઉપાદેય છે, તેનો પણ ઘણો મહિમા છે. પણ તેનું કારણ એ જ કે એ ભાવપ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. જો દ્રવ્યપ્રાપ્તિ એ ભાવપ્રાપ્તિનું કારણ ન બને, તો એ વ્યર્થ છે. આ ભાવપ્રાપ્તિની દિશામાં પ્રામાણિક પ્રયત્ન એટલે જ નિરંજન દેવનું ધ્યાન.

શુદ્ધ નિરંજન દેવ ધ્યાન રે...

નિરંજનત્વના ધ્યાનનો પ્રામાણિક પ્રયત્ન કોને કહેવાય? ધારો કે પરમાત્માનું ધ્યાન કરવા કોઈ સાધક બેઠો છે, એ સમયે કોઈ કોલાહલ કરે, અને સાધકને ગુસ્સો આવે. અડધો કલાકનું ધ્યાન કરવું છે, વચ્ચે ઊભા થવું નથી, બોલવું નથી. માટે મુદ્રા તો ધ્યાનની જ છે, પણ મનમાં સમસમી ગયો છે. જાતજાતના વિચાર-વિકલ્પો ઝપાટાબંધ પસાર થઈ રહ્યા છે. આમાં જાતનો રાગ છે. કોલાહલ કરનાર પ્રત્યે દ્વેષ છે. અને નિરંજનના ધ્યાનને બદલે હું અંજનના દુર્ધ્યાનમાં ચડી ગયો છું - આ વાસ્તવિકતાનું અજ્ઞાન = મોહ છે.

ભલા માણસ ! આવું કોઈ નિમિત્ત આવે, છતાં ય તું નિરંજનત્વની પરિણતિને અવિચ્છિન્ન રાખવામાં સફળ બને, એ

જ તો નિરંજનનું પારમાર્થિક ધ્યાન છે. ઉકળાટ તે પોતે કર્યો. ધ્યાનને દુર્ધ્યાન તે સ્વયં બનાવ્યું. અને ઉપરથી પેલો મને ધ્યાન કરવા દેતો નથી, એવો આક્ષેપ કરવો, એ કેટલું વ્યાજબી !

શંકા :- જો પેલાએ અવાજ ન કર્યો હોત, તો સ્વસ્થ ચિત્તે ધ્યાન થવાનું હતું. તો પેલાના કારણે જ ધ્યાન તૂટ્યું એમ કહેવાય ને?

સમાધાન :- સ્થૂલદૃષ્ટિએ કહી શકાય. બાકી સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ તો ધ્યાન થયું જ ન હતું, તો તૂટવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં રહે છે? જ્યાં સુધી લબ્ધિરૂપે પણ રાગ-દ્વેષ-મોહના વિશિષ્ટ સંસ્કારો પડ્યા છે. ત્યાં સુધી શુદ્ધ ધ્યાન સંભવિત નથી. અધ્યાત્મમાર્ગને સંપૂર્ણ પણે સમર્પિત બને છે શ્રમણ. તેણે પોતાના જીવનના પ્રત્યેક દિવસને પ્રભુના ચરણે ધરી દીધો છે. જાણે શ્રમણે પ્રભુને પોતાના ૨૪ કલાક (આઠ પહોર) ધરી દીધા. અને કહ્યું કે પ્રભુ ! આપ કહો એમ હું આ સમયનો વિનિયોગ કરું. પ્રભુએ આજ્ઞા કરી કે આમાંથી ૧૫ કલાક (પાંચ પહોર) સ્વાધ્યાય ખાતે આપી દે.

ખૂબ ગંભીર રીતે વિચારણીય છે પરમાત્માની આ આજ્ઞા. આહાર, નિદ્રા, સંયમચર્યા જેવા અનિવાર્ય કાર્યોને બાદ કરીને બાકીનો બધો જ સમય સ્વાધ્યાયને આપી દેવો, એવો પરમાત્માનો સ્પષ્ટ આશય જણાય છે. મોક્ષ કેવળજ્ઞાન પછી જ મળશે અને કેવળજ્ઞાન

ક્ષપકશ્રેણિ વિના શક્ય નથી. ક્ષપકશ્રેણિ પર આરોહણ શક્ય બને છે, માત્ર શુક્લધ્યાનથી. આ બધું જાણતા હોવા છતાં પ્રભુએ સ્વાધ્યાયને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે.

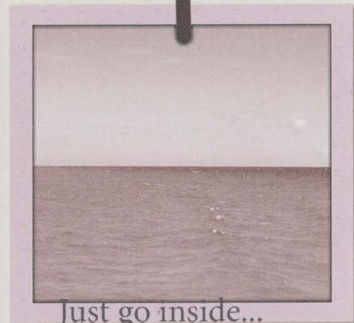
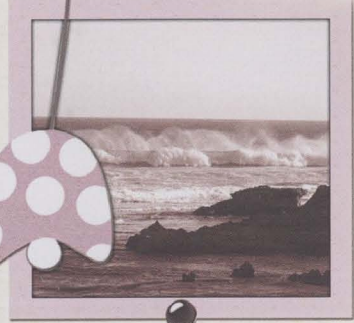
એનું રહસ્ય આ જ છે કે શુક્લધ્યાન પણ શક્ય બને છે સ્વાધ્યાયથી. પ્રતિદિન પાંચ પ્રહરના સ્વાધ્યાયથી રાગ-દ્વેષ-મોહના સંસ્કારો ઘસાતા જાય. આત્મદ્રવ્ય વિશુદ્ધતર બનતું જાય, પછી આત્મામાં ધ્યાનની યોગ્યતા પ્રગટ થાય છે. આ યોગ્યતાના પરિપાકથી તે દશા આત્મસાત્ થાય છે, કે જેમાં ધ્યાન અનાયાસસિદ્ધ બને છે. વિના પ્રયત્ને સહજ બને છે. પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ ધ્યાનના આ રહસ્યને પ્રગટ કર્યું છે યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં -

ધ્યાનં ચ નિર્મલે બોધે, સદૈવ હિ મહાત્મનામ્।

ક્ષીણપ્રાયમલં હેમ, સદા કલ્યાણમેવ હિ।।

નિર્મળ બોધ હાજર હોય, ત્યારે મહાત્માઓને સર્વ કાળે ધ્યાન હોય છે. જે સુવર્ણમાંથી મળનો ક્ષય થઈ ગયો છે, તેને 'કલ્યાણ' કહેવાય છે. એક વાર 'કલ્યાણ' બન્યા પછી એને ફરી ફરી કોઈ પ્રક્રિયા કરવાની રહેતી નથી. એ હંમેશ માટે 'કલ્યાણ' જ રહે છે.

રાગ-દ્વેષ-મોહના સંસ્કારોના લાસનો પ્રયત્ન એ એક રીતે ધ્યાન પણ છે. અને બીજી રીતે શુદ્ધ ધ્યાનની ભૂમિકા પણ છે. રાગાદિના સંસ્કારોનો લાસ થાય છે વિશિષ્ટ સ્વાધ્યાયથી.

Just go inside...

Ocean of
Ecstasy
is Waiting for you

શંકા :- તો પછી આનંદઘનજી મહારાજે ધ્યાનની પ્રેરણા કેમ કરી? સ્વાધ્યાયની પ્રેરણા કેમ ન કરી?

સમાધાન :- પિતા પુત્રને પૂજા કરવાની પ્રેરણા કરે. તે પ્રેરણામાં સ્નાન, શુદ્ધવસ્ત્રપરિધાન, જિનાલયગમન વગેરે પ્રેરણાઓ પણ આવી જ ગઈ છે, કારણ કે સ્નાન વગેરે વિના પૂજા શક્ય નથી. એ જ રીતે ધ્યાનની પ્રેરણામાં પણ સ્વાધ્યાયાદિ ઉચિત યોગોની પ્રેરણા આવી જ ગઈ છે, કારણ કે તેમના વિના ધ્યાન પણ સંભવિત નથી.

તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે -

શુક્લે ચાદ્યે પૂર્વવિદઃ।

શુક્લધ્યાનના પ્રારંભના બે ચરણ પૂર્વધર મહર્ષિને સંભવે છે. (બાકીના બે ચરણ કેવળજ્ઞાનીને સંભવે છે.)

જેમ ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાન માટે ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન આવશ્યક હોય છે, તેમ મધ્યમાદિ ધ્યાન માટે પણ તથાવિધ જ્ઞાન આવશ્યક

છે. અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે ગુરુવિનય આદિ ઉચિત યોગ પૂર્વક સ્વાધ્યાય કરવો, એ અનિવાર્ય છે.

ક્રમ એ સર્વત્ર આવશ્યક વસ્તુ છે. ખેતી હોય, મકાન બાંધકામ હોય કે રસોઈ હોય, ક્રમનું ઉલ્લંઘન કરે એને કદી સાધ્યસિદ્ધિ ન મળે, ઉલ્ટુ ન થવાનું થઈ જાય. માટે અધ્યાત્મમાર્ગમાં પણ ક્રમનું ઉપાદાન કરવું જોઈએ. યથાશક્તિ સદાચારસેવન, ગુરુવિનય, સ્વાધ્યાય આ બધા ક્રમના આદર વિના સીધે સીધું નિરાલંબન ધ્યાન કરવા પ્રયત્ન કરવો, એ પાયો ખોદ્યા વિના 'સો'મો માળ ચણવા જેવું છે. અર્થાત્ એ શક્ય નથી. શક્ય બનતું લાગે તો એને મિથ્યા આત્મસંતોષ સમજવો પડે. અને એ અવસ્થામાં આત્માની ગતિ અધ્યાત્મથી કોઈ જુદી જ દિશામાં થઈ રહી છે, એમ સમજવું પડે.

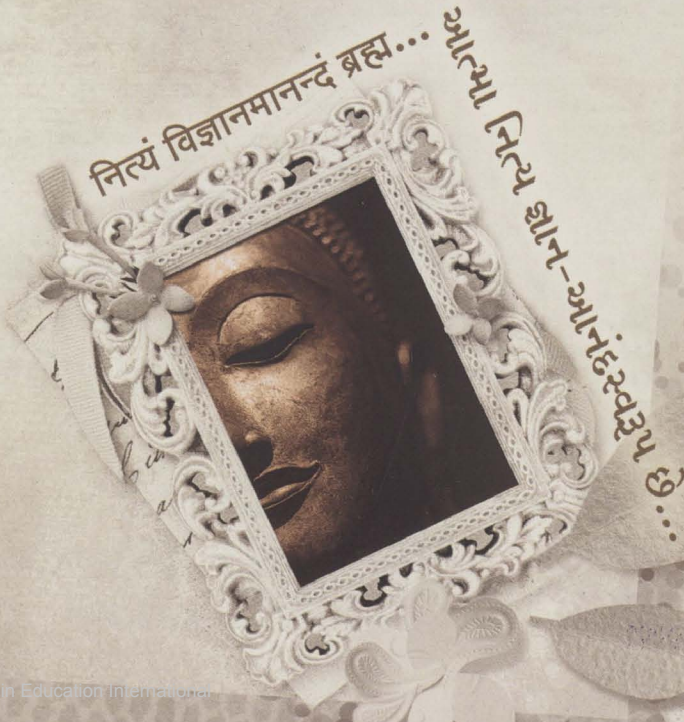
આનંદઘન ચેતનમય મૂરતિ, શુદ્ધ નિરંજન દેવ ધ્યાન રે...

સારભૂત આનંદ, શુદ્ધ ચૈતન્ય મૂર્તિત્વ, નિરંજનત્વ અને દેવત્વ (આત્મરમણતા)... આ ગુણોને આત્મસાત્ કરવાનો પ્રામાણિક પ્રયાસ, એટલે જ આત્મજાગૃતિ. આ ગુણોની ઉપેક્ષા એટલે જ મોહનિદ્રા.

કયા સોવે ઊઠ જાગ બાઝ રે...

આત્મન્ ! હજી શું સૂતો છે? ઉઠ, જાગ, પ્રભુત્વની ભાવપ્રાપ્તિનો આ અવસર છે. પરમાત્મપદની પરિણતિની આ આશમોલ તક છે. ઘોર નિદ્રાધીનતા દ્વારા એ તકને નિષ્ફળ કેમ બનાવે છે? ના આત્મન્ ! ના, આવી મૂર્ખતા ના કરીશ.

કયા સોવે ઊઠ જાગ બાઝ રે...

Self-forgetting is
Supreme Stupidity

આત્માની
વિસ્મૃતિ જેવી બીજી કોઈ
મૂર્ખતા નથી.

આધ્યાત્મિક આનંદની પ્રાપ્તિ માટે,
આત્માનુભૂતિની દિશામાં પ્રગતિ કરવા માટે,
સુખ-શાંતિ-સમાધિની પરિણતિ માટે,
એક પરિશીલનીય પ્રબંધ

